

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Факультет соціальної та психологічної освіти

Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь «магістр»

на тему:

«ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

Виконав: здобувач вищої освіти

II курсу 262 групи очної (денної) форми навчання,
спеціальності 231 «Соціальна робота»

Освітня програма «Соціальна робота»

Ритченко Віталій Петрович

Керівник: д.пед.н., проф. Коляда Н. М.

Рецензент: д.пед.н., проф. Кравченко О. О.

Умань – 2023 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ	
ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	
1.1. Стан дослідженості наукової проблеми	7
1.2. Сутність і структура лідерських якостей студентів закладів вищої освіти	15
1.3. Зарубіжний досвід формування лідерських якостей студентської молоді	21
РОЗДІЛ 2. ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ	
ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ	
ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
2.1. Роль волонтерської діяльності у формуванні особистості	27
2.2. Волонтерська діяльність як ефективний засіб формування лідерських якостей студентської молоді	37
2.3. Стан розвитку волонтерства в умовах закладу вищої освіти	45
2.4. Соціально-психологічні особливості формування лідерських якостей студентської молоді засобами волонтерської діяльності	57
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Актуальність теми. Процеси глобалізації й динамічні суспільно-політичні, економічні та культурні трансформації перших десятиліть XXI століття диктують нагальну й гостру потребу в ґрунтовно освічених, інтелектуально сміливих та незаангажованих молодих і зрілих людях, здатних інноваційно мислити і діяти в умовах перманентних криз, успішно долати стан безсилості чи розгубленості перед викликами сьогодення, продукувати інноваційну й оптимістичну картину світу. Формування такої особистості – надмета сучасної системи вищої освіти, що орієнтує її на виховання лідера – творчого, духовно-морального представника світової спільноти й громадянина своєї держави. Це, у свою чергу, зумовлює важливість набуття майбутнім фахівцем лідерських якостей, завдяки яким він у подальшій професійній діяльності зможе ухвалювати своєчасні самостійні рішення, оволодівати навичками переконування, організовувати командну роботу, ефективно взаємодіяти з соціальним оточенням.

Сучасне суспільство потребує ініціативних особистостей, яким притаманні організаторські та комунікативні якості, гуманістична спрямованість, готовність до партнерської особистісно орієнтованої взаємодії з учнями. Новий тип особистості фахівця: комунікабельний, активний, ініціативний, наполегливий, енергійний, спостережливий, самостійний – необхідний для керівництва учнівським та батьківським колективом. У зв'язку з цим вища освіта має створювати максимально сприятливі умови для виховання лідерських якостей у студентській молоді.

Формування молодого лідера як потенціалу нації передбачено Законом України «Про основні засади молодіжної політики» (2021), Державною цільовою соціальною програмою «Молодь України» на 2021-2025 роки (2021), Національною молодіжною стратегією до 2030 року та інших нормативних та концептуальних документах.

Проблема лідерства, розвитку лідерських якостей особистості

висвітлено в дослідженнях вітчизняних (М. Гаврилюк, О. Євтихов, Н. Жеребова, Р. Кричевський, А. Лутошкін, Б. Паригін, А. Петровський, Л. Уманський, О. Уманський, О. Чернишов та інші) й зарубіжних (Е. Богардус, К. Берд, К. Бланшар, М. Вебер, Р. Стогдилл, П. Херсі, Ф. Фідлер та інші) науковців. Зокрема, у працях Л. Конишевої, А. Макаренка, О. Маковського, І. Морозова, О. Нестулі, М. Рожкова, С. Русової, В. Сухомлинського, С. Шацького, Л. Шигапової розкрито проблеми виховання лідера в колективі.

Окремі аспекти зазначеної проблеми були предметом ряду дисертацій: Н. Мараховська розглядала формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін, Н. Семченко досліджувала розвиток лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності, А. Лутошкін, М. Лукашевич, О. Снісаренко, Л. Сніцар, О. Чернишов – у громадській діяльності, О. Хмизова та В. Ягоднікова вивчали формування лідерських якостей школярів.

Вагомий потенціал у справі формування лідерських якостей студентської молоді має волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги (ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність (2011).

Питання доброчинності, молодіжного лідерства і волонтерства стали предметом досліджень О. Балдинюк, О. Безпалько, Р. Вайноли, І. Зверєвої, Н. Заверико, А. Капської, Н. Коляди, О. Кравченко, О. Лісовця, Н. Левченко, О. Лозовицького, Н. Романової та ін.

Волонтерську діяльність дослідники, теоретики та практики називають ключовою складовою у справі формування особистісних та професійних якостей загалом та ефективного формування лідерських якостей студентської молоді зокрема.

Актуальність наукової проблеми, потреба у розв'язанні виявлених суперечностей, актуальність і недостатність наукового опрацювання проблеми зумовили вибір теми дослідження – **«Формування лідерських якостей студентської молоді засобами волонтерської діяльності»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерська робота виконана відповідно до наукової теми кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Актуальні проблеми соціально-педагогічної теорії та практики (№ 0111U007547)».

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу проблеми дослідження обґрунтувати соціально-психологічні особливості формування лідерських якостей студентської молоді засобами волонтерської діяльності.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан дослідженості наукової проблеми.
2. Визначити сутність і структуру лідерських якостей студентів закладів вищої освіти.
3. Охарактеризувати зарубіжний досвід формування лідерських якостей студентської молоді.
4. Розкрити роль волонтерської діяльності як ефективного засобу формування лідерських якостей студентської молоді.
5. Обґрунтувати соціально-психологічні особливості формування лідерських якостей студентської молоді засобами волонтерської діяльності.

Об'єкт дослідження – формування лідерських якостей студентської молоді.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості формування лідерських якостей студентської молоді засобами волонтерської діяльності.

Методи дослідження – *теоретичні*: порівняльний аналіз наукових джерел для визначення основних понять та вивчення теоретичних основ проблеми дослідження; *емпіричні*: – задля обґрунтування соціально-

психологічних особливостей формування лідерських якостей студентської молоді засобами волонтерської діяльності; включене спостереження, авторське анкетування та бесіди зі студентами.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що результати дослідження впроваджено у практику роботи факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини імені Павла Тичини. Матеріали дослідження, (зокрема обґрунтовані соціально-психологічні особливості формування лідерських якостей студентської молоді засобами волонтерської діяльності) можуть бути використані у діяльності Студентської соціально-психологічної служби, Молодіжного центру «START» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Апробація результатів дослідження. Результати магістерської роботи доповідались на науково-практичних заходах: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 2023 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Наука. Освіта. Молодь» (Умань, 2023 р.) та ін.

Публікації. Положення магістерської роботи викладено у трьох публікаціях: 1 статті у збірнику наукових праць магістрантів факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; 2 тезах науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (всього 147 найменувань, з них 3 – іноземними мовами). Загальний обсяг роботи складає 87 сторінок, основний текст – 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

1.1. Стан дослідженості наукової проблеми

Однією з найактуальніших проблем багатьох людинознавчих наук є проблема лідерства як у філософському аспекті, так і у практичному плані. Роботи багатьох вчених як вітчизняних, так і зарубіжних присвячені розв'язанню саме цієї проблеми. Р. Кричевський, Б. Паригін, А. Петровський, Л. Уманський, А. Лутошкін, О. Чернишов та багато інших присвятили свої наукові розвідки створенню цілісної теорії лідерства і зокрема визначенню основних людських якостей, що в своїй сукупності та інтеграції дозволяють людині претендувати на роль лідера в різних групах і колективах.

Аналіз поглядів на сутність феномену лідерства показав, що єдиної точки зору на його визначення в науці не існує. Наприклад, соціологи вважають, що лідер – це член групи, здатний її очолити, показати приклад, організувати виконання завдання і визнаний у цій ролі більшістю членів групи.

Дещо по-іншому трактують сутність поняття «лідер» психологи. Вони розглядають це поняття в трьох ракурсах. По-перше, група має визнати право особистості приймати за неї рішення. По-друге, особистість має бути здатна до прийняття такого рішення. По-третє, особистість має бути здатна вплинути на членів групи і надихнути їх на досягнення певної мети.

Педагоги дотримуються майже такої ж точки зору. Наприклад, А. Кузьмінський та В. Омеляненко визначають, що лідер – це член колективу, який у важливих ситуаціях здатний помітно впливати на поведінку членів колективу, виявляти ініціативу в діях, брати на себе

відповідальність за діяльність колективу [73, с. 305]. Д. Алфімов зазначає, що «ефективний лідер» – це особистість, яка має значний вплив на думку й поведінку членів групи та яка планує, організовує, контролює діяльність підлеглих задля розв’язання завдань, поставлених перед групою, передаючи їм своє бачення майбутнього й допомагаючи їм адаптуватися до нового [2, с. 50].

В залежності від характеру та масштабу завдань, що постають перед різними групами, вчені розрізняють три типи лідерів: 1) політичний тип (державні, громадські діячі); 2) соціальний тип (у профспілковому русі, різних товариствах – наукових, творчих, спортивних); 3) побутовий тип (у сім’ї, учнівських колективах, студентських групах, об’єднаннях за інтересами) [2, с. 46].

Цікаву точку зору висловила Є. Тихомирова, яка розрізняє лідерів-творців і лідерів-руйнівників. Лідер-творець працює в інтересах групи та всіх її членів, яких веде за собою. Лідер-руйнівник діє у власних інтересах, для нього на першому місці не справа, а егоїстичне бажання захищати себе, використовуючи для цього справу й людей, що його оточують [56].

Як вказує В. Татенко, є ще й класифікація лідерів за стилем поведінки: 1) директивний; 2) демократичний; 3) колегіальний; 4) ліберальний; 5) наставницький; 6) гнучкий; 7) догматичний [136, с. 13].

Стосовно поняття «лідерські якості» справедливою є точка зору Д. Алфімова, який вважає, що це – узагальнені властивості лідера створювати нове бачення розв’язання проблеми, успішно впливати на послідовників у напрямі досягнення групою або організацією цілей [2, с. 50].

Дуже важливим для наукового розуміння і осмислення феномену поняття «лідерські якості» є його обґрунтоване структурування. Л. Уманським та А. Лутошкіним [12] було виділено одинадцять загальних організаторських якостей, які можна віднести до лідерських: 1) практичність розуму; 2) товарицькість; 3) глибина розуму; 4) активність;

5) ініціативність; 6) наполегливість; 7) самовладання; 8)

працездатність; 9) спостережливість; 10) організованість; 11) самостійність. А. Зоріна додає до них ще й такі якості, як уміння переконувати, впевненість в собі, творчий потенціал, уміння налагодити позитивну атмосферу в колективі [56].

О. Тихомирова також визначила загальні та специфічні якості особистості лідера: 1) загальні якості (ними володіють не тільки лідери, а й ті, хто прагне ними стати): компетентність; організованість; працездатність; активність; ініціативність; товариськість; наполегливість; самостійність; самовладання; спостережливість; кмітливість; 2) специфічні якості лідера (своєрідні індикатори лідерських здібностей): організаторська проникливість; здатність до активного психологічного впливу; здатність до організаторської роботи, лідерської позиції, потреба брати відповідальність на себе [138, с. 20].

Аналізуючи феномен лідерства з позицій психології управління, І. Чередниченко та І. Тельних [56] визначають найбільш суттєві особистісні якості людини як лідера, що значною мірою визначають її успіх у діяльності: 1) особистісні риси лідера; 2) уявлення лідера про себе самого; 3) потреби і мотиви, що впливають на поведінку; 4) система найважливіших переконань; 5) стиль прийняття рішень; 6) стиль міжособистісних відносин; 7) стійкість до стресу.

Р. Берон, С. Бирн та Б. Джонсон, аналізуючи проблему рис, що творять зі звичайних людей лідерів, пишуть, що у лідерів більше ніж у інших людей розвинута напористість, тобто бажання успіху, поєднана з великою енергією і рішучістю, самовпевненістю та креативністю. Вони зазначають, що основна мотивація лідерства – бажання керувати і мати владу над іншими людьми [56, с. 429].

Але головною характеристикою лідера автори вважають високий рівень пристосовності, тобто здатність усвідомлювати, які дії чи підходи потрібні в даній ситуації, і потім діяти відповідно до них.

В соціальній психології дослідники феномену лідерства (наприклад,

Р. Чалдини та інші [56]) виділяють серед лідерів таких, що здатні перетворювати групу і надихати її на виконання своїх власних цілей. Вони інтелектуально стимулюють своїх послідовників, дозволяють їм випробувати свої життєві позиції і цінності, переконують їх, що ті особисто грають значні ролі і стали значним внеском у спільну справу. Автори цієї концепції назвали таких лідерів харизматичними, вкладаючи у це поняття їх здатність до трансформування групи послідовників.

Взагалі, у зв'язку з процесами надзвичайного ускладнення структур, що потребують організації взаємодії, в умовах інформаційного суспільства, що розвивається надзвичайно швидкими темпами, а також глобальною тенденцією демократизації всіх сторін людського життя, змінюється і погляд на сутність управління як такого. На перший план виходить фігура харизматичного лідера, а не начальника чи керівника. Лідерство передбачає наявність в організації послідовників, а не підлеглих. Відповідно відносини «начальник – підлеглий», властиві традиційному погляду на управління, замінюються відносинами «лідер – послідовник» [56].

Л. Столяренко описує ключові риси харизматичного лідера Перш за все, він зауважує, що його (лідера) індивідуальні інтереси, потреби і цінності не завжди можуть збігатися з загальногруповими, але лідер, попри це, має демонструвати особисту щирість і прихильність загальногруповим цілям, готовність йти на ризик заради їх досягнення. По-друге, харизматичний лідер навіює членам групи нові цінності, але цей процес має не насильницький характер. По-третє, харизматичні лідери, як правило, підкреслюють позитивне значення діяльності даного колективу, для суспільства в цілому – благородство роботи лікаря і педагога наприклад, чи героїчний характер діяльності працівників міліції тощо. По-четверте, харизматичний лідер виявляє в людині все найкраще. Сам характер завдань, які він ставить перед своїми підлеглими, дозволяє їм відчути свою компетентність, незамінність, свою здатність подолати труднощі. По-п'яте, в групі з харизматичним лідерством першорядну роль

грають не зовнішні стимули (заробітна плата, престижність діяльності), а внутрішня мотивація реалізованість потреб у самовираженні, усвідомлення власної значущості, визнання з боку лідера і членів колективу. Науковців також цікавить проблема визначення ефективного лідера [56].

Такі лідери, на думку М. Мескона, М. Альберта та Ф. Хедоурі, здатні нести відповідальність за свою поведінку, бажають досягти поставленої мети, а також мають освіту і досвід щодо конкретного завдання, яке треба виконати [56].

Доля всього людства багато в чому залежить від ефективності діяльності так званих «глобальних лідерів». Взагалі так визначають у світовій економіці країну, яка на даний момент займає найбільш вагому позицію в тій чи іншій галузі виробництва чи торгівлі. Але ми розуміємо «глобального лідера» як керівника, що має своєю діяльністю впливати на перебіг подій в глобалізованому суспільстві. Тому, на нашу думку, він повинен мати планетарну свідомість.

В контексті завдань планетарного виховання студентської молоді важливе значення має з'ясування номенклатури якостей таких керівників, бо майбутні «глобальні лідери» зараз сидять на студентській лаві.

Багато властивостей, що вважалися необхідними для ефективного керівництва, були і не втратили актуальності сьогодні, збережуть своє значення і в майбутньому. Такі якості, як передбачення, чесність, орієнтованість на результат і турбота про інтереси клієнта, завжди життєво важливі як для минулого, так і для майбутнього. В той же час з'явилися нові обставини, що значно впливають на ефективність діяльності лідера будь-якого колективу чи групи.

Перш за все, це – глобалізація, яка є об'єктивною реальністю, незважаючи на всі негативні оцінки цього явища.

По-друге, це – інформаційна революція, яка вже суттєво змінило життя і не тільки у розвинених країнах. В майбутньому ці зміни мають докорінно трансформувати не тільки картину світу, але й свідомість наступної генерації

людей.

По-третє, це – глобальний вектор гуманізму у розвитку світової цивілізації. І, нарешті, по-четверте – процес демократизації всіх сторін життя людства – і політичного, і економічного, і культурного, і соціального. Ці обставини або фактори вже зараз впливають на формування лідерських якостей студентської молоді, а в майбутньому наберуть ще більшої ваги.

Процес глобалізації ставить лідера перед необхідністю побудови довгострокових відносин з людьми за межами свого культурного поля. Йому доводиться досягати цілей там, де панують інші правила і порядки, і будувати відносини з людьми, у яких, можливо, зовсім інші цінності і сприйняття. Тому, майбутній генерації лідерів доведеться формувати у себе і своїх підлеглих глобальне мислення. Це якісна характеристика мислення, здатного переробляти величезний обсяг інформації з широкомасштабних проблем світу, країни або народу. Це мислення широкими категоріями, системне, прогнозне, цілісне. Людина глобального мислення виділяє проблему цілком, у всіх її зв'язках і залежностях, не дивлячись на межі охоплення, і вирішує, сприяючи подальшому духовному, соціальному або економічному розвитку та самовдосконаленню народів, держав, великих людських спільнот. Люди з глобальним мисленням, здатні планетарно мислити, особливо потрібні в галузі науки, політики та управління. Цю якість мислення можна формувати вже у школі, особливо на уроках гуманітарного циклу дисциплін [56].

Глобальне мислення формується на основі знань про світ незалежно від кількості відвідуваних країн. Носій глобального мислення може взагалі не їздити по світу, але він повинен вміти «бачити» крізь межі окремих територій і країн. Керівникам в усіх сферах діяльності доведеться дивитися на себе як на громадян світу з набагато ширшими поглядами і набором цінностей.

Нові технології, перш за все – інформаційні, роблять глобальне мислення одним з важливіших якостей майбутнього лідера в будь-якій

сфері. Адже саме вони є причиною і, одночасно, породженням процесу глобалізації.

Тому така якість майбутніх лідерів як націленість на розуміння і впровадження нових (не тільки інформаційних) технологій в діяльність стає вкрай необхідною. Необхідно: розуміти, чим нові технології можуть бути корисними в різних сферах життя; залучати, розвивати і підтримувати технічно компетентних працівників; знати, в які нові технології слід направляти інвестиції і як управляти цими інвестиціями; подавати приклад в застосуванні нових технологій.

Технології допоможуть усунути перешкоди на шляху розвитку позитивних процесів в економіці, політиці, культурі, соціальному забезпеченні тощо, що здавалися нездоланими в минулому. Лідери майбутнього повинні будуть мислити і діяти з позицій розуміння своєї діяльності як невід'ємної частини глобального процесу перманентної модернізації суспільства. Лідери, здатні саме на таке розуміння і бачення, отримують величезну конкурентну перевагу.

Ці ж фактори впливають на важливість наявності у лідерів глобалізованого світу такої якості як орієнтованість на партнерство, бо розвиток партнерських відносин і альянсів набуде в майбутньому набагато більше значення, ніж це було в минулому і ніж це є зараз.

Ще одна якість майбутніх лідерів – здатність ефективно розподіляти керівництво, ділитися повноваженнями. Це ознака суто демократичного суспільства і є проявом глобальної тенденції демократизації всіх сторін життя планетарної цивілізації.

В майбутньому роль керівників-лідерів має де в чому змінитися, а саме, у ставленні до своїх підлеглих. Інформаційна цивілізація змінює систему цінностей і пріоритетів усіх людей, помічають вони це чи не помічають, хочуть цього чи ні. Зростає вага і значення висококваліфікованого персоналу. Саме висока кваліфікація працівників-підлеглих є ключем до успіху будь-якої діяльності в будь-якій сфері життя.

Висококваліфіковані працівники – це люди, які знають про свою роботу більше, ніж їхні керівники. Традиційні моделі керівництва таким персоналом вже не будуть ефективними. Тобто лідерам майбутнього доведеться вибудувати відносини зі своїми підлеглими на іншій принциповій основі, на принципах гуманізму, демократизму, поділу повноважень та відповідальності. Здатність до виявлення, залучення та утримання талановитих працівників буде цінною якістю лідера майбутнього.

Глобалізований світ відрізняється надзвичайним темпом розвитку всіляких контактів між представниками різних культур. Ця обставина обумовлює необхідність для майбутніх лідерів такої якості як врахування різноманіття культур у взаємодіях як зі своїми підлеглими, так і з іншими лідерами. Це передбачає різноманітність підходів до керівництва та виробництва, особистої поведінки і цінностей, взаємовідносин рас і статей. Вони повинні усвідомлювати не тільки економічні і правові відмінності, але і відмінності соціального і мотиваційного характеру, які існують у сфері праці в усьому світі. До уваги слід брати як більш, так і менш значущі складові конкретної культури. Все більшого значення для досягнення поставлених цілей буде мати здатність до правильного стимулювання та мотивування працівників – представників різних культур. Тому для майбутніх лідерів глобалізованого світу все більш важливою стає така якість як толерантність. Дійсна толерантність полягає не в терпимості до чогось вам незрозумілого чи неприємного, а в тому, що ви свідомо нормально ставитеся до будь-якого прояву інакшості. У цьому полягає головна задача роботи над собою майбутніх лідерів і саме на це має бути спрямована робота з планетарного виховання студентської молоді.

Ще однією важливою якістю лідера в сучасних і, головне, в майбутніх умовах життя є допитливість і прагнення до розвитку. Якщо лідер прагне зберігати своє положення протягом тривалого часу, він зобов'язаний постійно вчитися, осягати особливості поведінки і мотивації представників інших культур та використовувати набуті знання задля досягнення

поставленої мети.

Отже, лідери, здатні розуміти, цінувати і ефективно мотивувати колег, що належать до різних культур, стануть найбільш цінним ресурсом у майбутньому.

1.2. Сутність і структура лідерських якостей студентів ЗВО

Сучасне суспільство, що розвивається динамічно, потребує фахівців нової формації, яким притаманні професіоналізм, активність, самостійність у прийнятті оптимальних та відповідальних рішень, вміння ефективно працювати у команді, проявляючи лідерські якості тощо.

Відповідно система вітчизняної освіти, що проходить складний процес модернізації та оновлення, має гнучко та своєчасно реагувати на нові виклики. Тому логічним сьогодні є визначення актуальною та соціально-значущою задачею вищої професійної освіти – створення відповідних умов для формування компетентної, морально розвиненої, творчої молоді людини, здатної адаптуватися у швидко змінних професійних обставинах і, яка вміє успішно конкурувати на ринку праці, реалізовувати себе у різних соціальних ролях, володіє навичками співпраці з людьми у міжкультурному просторі, відповідними організаторськими знаннями, має лідерський потенціал, прагне до постійного самовдосконалення та готової продукувати та реалізовувати суспільно-корисні соціальні ініціативи.

Виходячи з цього мета підрозділу полягає у визначенні організаційно-педагогічних та соціально-виховних умов ефективного формування лідерських якостей у студентів ЗВО.

Зазначимо, що проблема лідерства, що має міждисциплінарний характер, була і є предметом уваги багатьох іноземних та вітчизняних дослідників у сфері історії, філософії, психології, соціології та педагогіки. Філософський погляд на сутність лідерства викладено у працях В. Кохановського, А. Спіріна, І. Фролова та ін. У працях відомих істориків Ю.

Книшенка, А. Першиць, Ю. Селезньова відслідковується розвиток лідерства в історичному аспекті, аналізується залежність між поетапним розвитком цивілізації та механізмами надбання особистісного верховенства у людському середовищі, появи лідерів нової якості. Методологічні та теоретичні проблеми лідерства, характеристики особистості лідерів розкриваються у наукових дослідженнях психологів А. Єршова, А. Петровського, О. Яблокової.

У соціології лідерство розглядається переважно з точки зору соціальної системи та у багатьох наукових працях аналізуються різні його аспекти, зокрема: стилі лідерства (О. Андрієнко, А. Запорожець), структура групової діяльності (О. Головаха), типологія лідерства (С. Багрецов), психологія взаємин у групах (Я. Коломінський) тощо. В останні роки вивченню лідерства присвячено дослідження на межі перетинання наук – психології та соціології, соціології та педагогіки тощо.

Зокрема, лідерство, з позицій соціальної психології трактується, як процес взаємодії соціальних та психологічних факторів, досліджуються його механізми, закономірності тощо. Цю проблему, як соціально-педагогічний феномен, всебічно аналізують у своїх працях відомі вчені Р. Вуд, С. Гіб, Г. Грин, Т. Мітчел, К. Шризхейм та ін.

Складність та багатогранність поняття лідерства, певним чином, пояснює наявність існування різних поглядів, визначень та трактовок цього феномену, що висуваються вченими різних галузей наук. Так, лідерство (англ. *Leader* – ведучий, керівник) визначається, зокрема, у:

– новітньому філософському словнику – як «поняття для позначення суттєвого параметру процесу структуризації соціальної групи, або суспільного класу» [137];

– психологічному словнику – як «соціально-психологічний феномен, що характеризує відношення домінування і підпорядкування у групі» [137];

– педагогічному словнику – як «система соціально-психологічних явищ, пов'язаних з виходом людини у лідери та його відношення з членами

групи» [137];

– теорії менеджменту – як «здатність впливати на окремі особистості і групи, спрямовувати їх зусилля на досягнення цілей організації» [137];

– соціальної психології – як «груповий процес та керівництво, пов'язані як механізми групової інтеграції, що поєднують дії групи навколо особистості, яка виконує функції лідера або керівника» [137].

Необхідно додати, що у широкому сенсі лідерство часто трактується дослідниками як процес спрямування поведінки інших людей з метою досягнення спільних цілей, а у працях окремих учених-педагогів розглядається як вид обдарованості, обумовлений підвищеною здатністю орієнтуватися, розуміти та приймати інших людей. При цьому лідерська обдарованість розуміється як володіння будь-якою цінністю, важливою для суспільства та, як виключна здібність встановлювати конструктивні взаємини з іншими.

Необхідно підкреслити, що дискусії вчених навколо цієї проблематики продовжуються довгі часи, що пов'язано з багатозначністю, поліфонічністю цього явища та різними підходами до його природи. У цьому контексті, на нашу думку, є доцільним для повноти нашого аналізу порівняти основні, більш ємкі існуючі наукові концепції теорії лідерства.

В основі *теорії лідерських ролей* (Р. Бейлз, К. Бірд, В. Бінхам) міститься базове твердження, що лідерство – це прийняття особливої ролі, тобто, воно є не функцією особистості або групи, а результатом багатовекторного впливу різних факторів соціокультурного середовища. В рамках цієї теорії визначаються дві відмінних одна від одної ролі: *перша* – має характер професійної та призначена для розв'язання проблем (проявляється у планах та механізмах дій, що пропонує лідер щодо реалізації запланованої діяльності); *друга* – роль фахівця на основі соціально-емоційного підходу, дії якого у першу чергу пов'язані з розв'язанням проблем людських відносин у групі. При цьому вчені та їх послідовники роблять висновки про те, що «ефективність діяльності групи залежатиме від

одночасної наявності обох форм лідерства» [137].

Прихильники *теорії лідерських рис* (середина минулого століття) – Л. Бернард, О. Тед, С. Кілбоурн, Г. Олпорт вважають, що «людина має стійкий набір рис, що обумовлює висування лідерів за їх особистісними якостями» [5]. У межах цієї теорії існує харизматична концепція лідерства, згідно з якою лідер – це особистість наділена «харизмою» (благодаттю Божою). Отже, на думку дослідників необхідною умовою лідерства є наявність в особистості природних унікальних лідерських якостей (лідером не можна стати – лідером потрібно народитися). В *інтерактивній теорії лідерства* на відміну від «теорії рис» зазначається, що лідером може стати будь-яка людина, яка займає відповідне місце у системі міжособистісної взаємодії. Послідовники цього підходу переконані, що «у більшості випадків можна достатньо точно передбачити появу лідера, якщо взяти до уваги наступні чинники: індивідуальні особливості кандидата на лідерство, особистісні характеристики членів групи, її структуру, завдання, що мають виконуватися тощо» [137].

Вчені, що дотримуються *теорії ситуативного лідерства* (Ф. Фідлер, Г. Персон, П. Друкер, Е. Холандер та ін.), розглядають феномен лідерства передусім, як продукт певної ситуації, що склалася у групі. Згідно з цією концепцією у кожній групі існують принаймні два типи лідерів (емоційний – що регулює міжособистісні відношення та інструментальний, який тримає ініціативу у специфічних видах діяльності та координує спільні зусилля щодо досягнення визначеної мети). З означеної теорії лідерство трактується як «функція ситуації», що створює уявлення про можливість існування багатьох лідерів уокремій групі.

У кінці ХХ століття пошук нової парадигми лідерства починає переміщатися у сферу вивчення нових групових взаємин, що зумовило появу комплексної *синтетичної теорії лідерства*. Прихильники цієї концепції вважають лідерство процесом організації міжособистісних відносин, а лідерів – суб'єктом управління цим процесом. Феномен

лідерства розглядається у цьому випадку у контексті спільної групової діяльності. Зазначимо також, що «концептуально синтетичний підхід базується на взаємозв'язку основних складових – лідерів, послідовників та ситуацій, за умовах яких здійснюється лідерство» [137]. Гармонійно також виглядає концепція вчених П. Бендера і Е. Хеллмана, що поєднує елементи філософії прагматизму та екзистенціалізму. У своїх дослідженнях учені розглядають феномен лідерства як «внутрішню властивість особистості, яку необхідно постійно розвивати, вдосконалювати та передавати ці навички іншим» [137]. Автори визначають два типи лідерів: *перший* – під тиском із зовні (страх, контроль), *другий* – за власним (внутрішнім) бажанням допомагати, організовувати, вдосконалювати певну діяльність тощо. У концепції стверджується, що більш сильний лідер – це лідер «із середини», його сила народжується з пізнання себе. Прихильники цієї теорії акцентують увагу на тому, що «лідерство починається не з управління людьми, а з управління собою, з формування більш сильного та кращого «Я» [137].

На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної, соціологічної літератури, відповідних наукових теорій, концепцій та підходів можна зробити певні висновки про сутність цього феномену. Лідерство – це стан особистості, якому притаманна постійна самоорганізація за рахунок реалізації наявного внутрішнього потенціалу; здатність до оптимальної організації діяльності групи за певних умов; ефективності у досягненні спільної мети, прояву себе у власних послідовниках.

З поняттям лідерства тісно пов'язано поняття «стиль лідерства», сутність якого полягає у типовій для нього системі засобів психологічного впливу на підлеглих. Дослідники частіше виокремлюють п'ять відповідних лідерських стилів:

- 1) *авторитарний* – характеризується владністю, директивністю дій лідера, систематичним контролем за роботою підлеглих, неприпустимістю втручання у власну діяльність та сперечання щодо прийнятих рішень;

2) *демократичний* – на відміну від попереднього визначається постійним спілкуванням з колегами щодо рішень, які мають бути прийнятими, а також прагненням до співробітництва з ними; передачею за необхідності частки власних повноважень підлеглим заради підвищення ефективності спільної діяльності;

3) *ліберальний* – характеризується «м'яким» керівництвом, коли лідер не відділяє себе від колективу та запроваджує колективний стиль прийняття рішень;

4) *непослідовний* – це непередбачений перехід від одного стилю керівництва до іншого, що негативно впливає на результати діяльності групи та виступає джерелом конфліктів й проблем;

5) *ситуативний* – враховує конкретну ситуацію, що виникла при виконанні певної діяльності, а також рівень психологічного розвитку членів групи.

Зауважимо, що у працях провідних учених визначено та охарактеризовано значну кількість різних якостей, притаманних лідерам. Так, Р. Стогділл акцентує увагу на інтелектуальних здібностях лідера, його знаннях, впевненості у собі, активності та енергійності; Р. Хоган – на організованості, відповідальності, надійності, доброзичливості лідера, а також схильності до спів-праці; Д. Майерс відносить до лідерських якостей особистості наявність переконливих уявлень про бажане положення справ, віру у членів групи та запас оптимізму, що має надихати на плідну співпрацю; емоційну стійкість; У. Бенніс – фізіологічні, психологічні, розумові та ділові якості, а Е. Андрієнко виокремлює емпатію, гнучкість у засвоєнні нових ролей, артистизм, критичність та швидкість мислення, здатність до імпровізації, самокритичність, ініціативу тощо.

Отже, в системі професійної вищої освіти поки що складаються лише передумови моделювання підготовки сучасних лідерів, здатних до плідної діяльності та позитивних соціально-значущих ініціатив. Зауважимо, що під

лідерськими якостями студентів ми будемо розуміти певний рівень динамічного розвитку особистості молодшої людини у навчально-виховному та соціальному середовищі ЗВО, що передбачає активну громадянську позицію, готовність до плідної соціально-орієнтовної діяльності, спрямованість на саморозвиток та вдосконалення, позитивне перетворення оточуючої дійсності, вміння приймати відповідальні рішення, визначати цілі та оптимальні шляхи їх досягнення, організовувати та залучати інших студентів до творчої спільної навчальної, наукової та громадської діяльності.

1.3. Зарубіжний досвід формування лідерських якостей студентської молоді

На сучасному етапі проблема формування лідерських якостей та компетентностей цікавить досить велику кількість іноземних та вітчизняних дослідників. Зокрема, свої праці цій проблематиці присвятили такі науковці як В. Врум, К. Бланшард, Д. Крюгер, М. Вебер, О. Євтихов, Б. Паригін, Л. Ващенко, Л. Даниленко, В. Андрущенко, А. Грушева, В. Бондар, Г. Дмитренко та багато інших. Однак, необхідно зазначити, що у сучасній науковій літературі з даної проблематики ми не знайшли достатньо праць, де б аналізувався саме європейський досвід у розв'язанні цієї проблеми, тому вона потребує аналізу та дослідження.

Перш ніж аналізувати процес формування лідерських якостей та компетентностей у студентів України і Європи, вважаємо за доцільне розглянути такі поняття як «лідерські якості» та «лідерські компетентності».

Лідерські якості являються важливим компонентом професійних компетенцій сучасних фахівців, а тому необхідно їх розвивати у студентському віці. Адже формування лідерських якостей є багатограним процесом, що залежить від соціального досвіду особистості, її психологічних особливостей та від характеру розв'язуваних людиною

завдань, наприклад, професійних, побутових, освітніх [105, с. 372].

Ми погоджуємося із думкою дослідниці О.О. Савельєвої, яка серед лідерських якостей особистості виокремлює наступні: відданість справі, харизма, наявність характеру, що виявляється у стійкості до стресів, компетентність, сфокусованість, проникливість, вміння слухати, ініціативність, вміння розв'язувати проблеми, позитивне відношення, відповідальність, впевненість, самодисципліна, комунікабельність, перспективність бачення, здатність до навчання та готовність ризикувати [126, с. 82].

Науковці А.І. Куриця та Д.І. Куриця вважають, що процес розвитку лідерських якостей студентів має виступати частиною цілісного педагогічного процесу у навчальному закладі та повинен базуватися на особливих умовах, які забезпечують його ефективність [74, с. 356]. Окрім того, на нашу думку, формування та розвиток лідерських якостей у студентів має бути першочерговими завданнями будь-якого навчального закладу. А процес їх розвитку та формування повинен бути спрямований на набуття студентами вмінь, знань та навичок лідирування, впливу та ефективного управління.

Щодо поняття «лідерська компетентність», то відповідно до освітнього глосарія, компетентність є динамічною комбінацією знань, умінь, розуміння, цінностей та інших особистих якостей, це набуті реалізаційні здатності певної особи до ефективної діяльності [103]. Лідерська компетентність передбачає, що особистість має знання щодо лідерства, розуміє його сутність та цінності, у неї сформовані лідерські уміння, а також вона має якості лідера, що дає їй змогу ефективно здійснювати формальний або неформальний вплив на інших людей.

Зазначимо, що до ключових лідерських компетентностей у країнах Європи відносять: доброчесність, інноваційність, орієнтацію на результат, відкритість до нових ідей, розвиток навичок ведення переговорів, соціальні

навички, організаційні навички та комунікаційні навички, а також володіння знаннями [106, с. 195].

Далі розглянемо досвід деяких європейських країн у формуванні лідерських якостей та компетентностей у студентів. Так, у Німеччині для розвитку та формування у студентів лідерських компетентностей і якостей у навчальних закладах створюються необхідні можливості для того, щоб студенти могли спробувати себе та свої сили у різноманітних соціальних ролях, мали змогу накопичувати досвід спілкування, а також відчутти відповідальність за свої вчинки, що дозволяє формувати лідерські та ділові якості, учитися керувати, підкорятися й нести відповідальність [99, с. 121].

У Норвегії для того, щоб розвивати у студентів лідерські компетентності та якості їх залучають до участі у розв'язанні проблем місцевої громади, країни й світу загалом, адже це сприяє одержанню нових навичок, стремлінь, що спрямовані на вміння шукати рішення та висувати ініціативи, а також розвиває прагнення до отримання нових знань та вмінь, прагнення до рівності, дружби, співтворчості, прагнення до того, щоб бути корисним і відповідальним, і що також важливо, формує самоповагу та поважне ставлення до інших [99, с. 120]. На думку норвезьких науковців, для того аби сформувати у студентів лідерські якості та компетентності варто мотивувати та залучати студентську молодь до пошуку шляхів та засобів розв'язання проблем не тільки своєї країни, а й всього людства [99, с. 123].

В Англії, для прикладу, особливу увагу приділяють розвитку органів студентського самоврядування, особливо під час навчання на старших курсах, упроваджуючи системи «капітанів» або «префектів», коли лідери виступають помічниками викладачів. У Франції студентів вчать створювати команду, вибудовувати взаємини між членами цієї команди, ефективно розподіляти ролі, що є одними з основних якостей лідера в сучасному світі. Наприклад, у Фінляндії піклуються про глибоке засвоєння студентами

інформаційних технологій, а також розвиток їх лідерських якостей за допомогою сучасних форм та методів роботи [31, с. 105].

Як бачимо із вищенаведених прикладів, у більшості європейських країн студенти беруть активну участь у студентському самоврядуванні, вони досить потужно представлені в університетських комісіях і радах, що є дуже ефективним у процесі формування у них лідерських якостей та компетентностей. Наприклад, у Швеції студентам належить три місця у керівному органі університету, стільки ж належить і викладачам цього університету, а в загальному така рада складається з 20 або 25 осіб [98, с. 193].

Слід наголосити, що студентське самоврядування в Європі не залежить від міністра освіти чи адміністрації навчального закладу. Для прикладу, бельгійські студентські спілки для підтримки своєї діяльності одержують фінансування від університетів, а у Швеції студенти сплачують деяку суму напряму органам студентського самоврядування. Також багато європейських студентських спілок отримують фінансування від їхніх урядів [98, с. 194].

Окрім того, студенти у Європі активно долучаються до різноманітної позанавчальної роботи, вони беруть участь у науковій, творчій, волонтерській та інших видах активної позанавчальної діяльності. На наш погляд, саме беручи участь у проєктах, конкурсах, олімпіадах тощо, вони вчаться брати на себе відповідальність, працювати в команді, розвивають навички публічних виступів, свої лідерські якості та компетентності [38, с. 302].

Таким чином, можемо стверджувати, що формування лідерських компетентностей та якостей у європейських студентів відбувається перш за все у процесі активної соціальної діяльності, а це надзвичайно позитивно впливає на їх емоційний та загальний пізнавальний розвиток, самовиховання та формування лідерської позиції.

Проаналізувавши європейський досвід у формуванні лідерських якостей та компетентностей у студентів, вважаємо доцільним підкреслити, що Україні необхідно брати до уваги досвід країн Європи у цій сфері та впроваджувати у діяльність навчальних закладів передвищої та вищої освіти нові методи та види діяльності для того, щоб мати змогу сформувати у студентів належні лідерські вміння.

По-перше, Україні необхідно сформувати та розвивати цілісну систему студентського самоврядування, яка дасть змогу забезпечити сприятливі умови для розвитку органів студентського самоврядування, для виховання у студентів організаторських здібностей, соціальної активності, лідерських якостей та відповідальності, а також для виховання вмінь роботи в команді.

По-друге, необхідно в рамках навчального закладу створити відповідне виховне середовище, яке б сприяло формуванню соціальності студентів, розвитку їх особистісних якостей та формуванню лідерських компетентностей, адже, як відомо, лідерами стають завдяки набутому соціальному досвіду та середовищу, у якому живе, розвивається та виховується особистість.

По-третє, варто включати студентів у соціально значущі види діяльності, наприклад мотивувати до участі у волонтерських організаціях, благодійних справах або громадських організаціях, що сприятиме формуванню у них тих якостей, які є необхідними для виконання функції лідера. При цьому значуща роль відводиться педагогу, який повинен допомагати студентам усвідомити важливість їх діяльності та розвитку міжособистісних зв'язків, сприяти їх саморозвитку, а також показувати особистий приклад можливої самореалізації як лідера.

З огляду на європейський досвід у формуванні лідерських якостей та компетентностей, ми прийшли до висновку, що в Україні необхідно більше спрямовувати діяльність студентів на участь у різноманітних громадських рухах та організаціях, волонтерських організаціях, органах студентського

самоврядування, варто побудувати насичене конкурентне середовище у навчальному закладі, яке спонукатиме студентів приймати та освоювати нові ролі лідерської поведінки.

А також потрібно проводити спеціальні тренінги, заняття або позанавчальні заходи, де навчати студентів вправ з розвитку особистісних якостей, мотивації, установок, умінь та навичок лідерської поведінки, адже наявність лідерських якостей та компетентностей у студентів значно підвищує їх конкурентоспроможність на ринку праці після отримання диплому про освіту. Подальшого вивчення потребує проблема пошуку нових форм та методів роботи, які сприятимуть формуванню лідерських якостей і компетентностей у студентів та будуть відповідати сучасним вимогам, які ставляться перед навчальними закладами.

РОЗІДЛ 2

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Роль волонтерської діяльності у формуванні особистості

Від початку повномасштабної війни волонтерство в Україні стало масовим явищем, у якому задіяна велика кількість молодих людей. Результати соціологічного дослідження показали, що 54% молоді включились у волонтерську діяльність після 24 лютого 2022 року з метою наближення перемоги. Сьогодні саме волонтерів можна назвати армією, яка допомагає українцям і Україні. Волонтерська діяльність в Україні стала складовою суспільного та особистісного функціонування й розвитку, основою громадянського суспільства, яка в умовах війни розкривається повному.

Сучасне суспільство характеризується постійними кризовими процесами та явищами, бурхливими змінами в різноманітних сферах життєдіяльності, що визначає нові вимоги й підходи до виховання свідомих та активних громадян. Для того щоб внутрішньо відповідати сучасній дійсності, сучасна людина має бути здатною не тільки адаптуватися до нових реалій, але й змінювати ситуації та обставини, при цьому особисто змінюватись і розвиватись.

Одним із важливих завдань сьогодення, як зазначено в Законі України «Про вищу освіту», є «формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах» (2017). Водночас місія сучасного

вчителя початкової школи розглядається в контексті європейського професіоналізму із збереженням кращих ментальних українських характеристик, європейського виміру педагогічних якостей.

- Наприклад, у програмі «Нова українська школа» у поступі до цінностей» зазначено, що «ключовим внутрішнім викликом духовної безпеки нації виступає національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях – «Я – Українець» – «Ми – Українці». У свою чергу кожна «особистість має прийняти історичну естафету вищих духовних надбань нації, жити і діяти на їх основі та примножувати їх з урахуванням викликів теперішнього часу». Саме тому в наш час важливою є активізація зусиль з підвищення духовного рівня української молоді, формування у неї стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей...» (2018).

Одним із чинників розвитку особистісного потенціалу студентської молоді, її ініціативності, правової культури, громадянської позиції є волонтерська діяльність. Різноманітність напрямів, форм і методів благодійної роботи відкриває значні можливості для розвитку соціальної ініціативності, критичного мислення майбутніх учителів початкової школи. Волонтерський рух надає можливість молодим людям вчитися та реалізувати себе шляхом надання допомоги як окремій людині, так і суспільству в цілому. Особливе значення волонтерська діяльність відіграє у професійному становленні майбутніх педагогів як носіїв морально-етичних та суспільно-політичних цінностей, оскільки уможливорює формування у них зазначених вище якостей та умінь через активне залучення до реалізації конкретних добровільних справ.

Проведений аналіз наукових джерел дає підстави для висновку про різноаспектність актуалізованої проблеми. Зокрема, характеристику головних вимог до сучасного вчителя в контексті його готовності до ефективної професійної діяльності із урахуванням компетентнісного підходу здійснили Л. Безгласна, Л. Мітіна, Н. Кузьміна та ін.

Питанням волонтерської діяльності приділяли значну увагу такі

дослідники: А. Капська, О. Любарська, В. Назарук, В. Петрович, Ю. Поліщук (визначено принципи волонтерської роботи); І. Зверева, Г. Лактіонова, С. Савченко, С. Харченко (обґрунтовано роль волонтерства як складової соціально-педагогічної роботи з молоддю); О. Безпалько, Р. Вайнола, Н. Заверико, А. Капська (розкрито технології залучення та підготовки молоді до волонтерської діяльності); О. Кузьменко, Н. Романова, С. Толстоухова (визначено особливості роботи волонтерів у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді); Ю. Поліщук (обґрунтовано волонтерство як складову соціально-педагогічної діяльності молодіжних організацій); Т. Лях, Л. Міщенко, К. Потопа, Є. Фаворов (подано класифікацію волонтерських груп, зміст та напрями роботи волонтерів, аналіз особливостей соціально- педагогічної діяльності студентських волонтерських груп); Н. Романова, Н. Трубнікова, Н. Черепанова (визначено мотиваційні чинники участі у волонтерській діяльності).

У роботах І. Литвиненко, М. Товкало, Т. Лях знаходимо детальну характеристику процесу формування особистості майбутнього педагога засобами волонтерства діяльності. Розкрито зміст та засадничі положення організації волонтерської діяльності як ефективного напрямку підготовки вчителів у дослідженнях Т. Алексєєнко, З. Бондаренко, А. Данилової, Т. Куниці, А. Конончук та інших.

Отже, окремі положення презентованої проблеми досліджені та описані провідними вченими у різноманітних наукових доробках та публікаціях, однак, відсутній комплексний розгляд питання визначення ролі волонтерства у формуванні особистості майбутніх вчителів початкової школи.

Сучасність формує перед учителем низку вимог до професійно значущих особистісних якостей, які характеризують інтелектуальну й професійну сторони особистості педагогів, здійснюють вплив на результат їхньої діяльності і розкривають індивідуальний стиль кожного педагога. Проведений аналіз нормативно- правових актів з питань освіти (Закони

України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2020), Концепція «Нова українська школа» (2016), професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу середньої освіти» (2018) та інших) дав змогу виокремити вимоги до вчителя Нової української школи: високі моральні якості, відповідна освіта, належний рівень професійної підготовки, фізичний та психічний стан здоров'я, що дозволяє виконувати професійні обов'язки в закладах загальної середньої освіти.

У типовій освітній програмі для підвищення кваліфікації педагогічних працівників визначені головні індивідуально-особистісні та професійно-діяльнісні якості педагога, набуття яких уможливить успішну реалізацію стратегічної мети та завдань реформування сучасної початкової школи. У програмі виокремлені компетентності, які відповідають вимогам Концепції «Нова українська школа», а саме: професійно-педагогічна, соціально-громадянська, загальнокультурна, мовно-комунікативна, підприємницька та інформаційно-цифрова (2018).

Водночас, професійна компетентність учителя початкових класів – це не лише оволодіння знаннями, вміннями та досвідом з виконання професійних функцій, але й уміння самореалізовуватися в пізнавальній діяльності, чітко, логічно і доступно доносити свої думки до учнів та забезпечувати організацію співпраці у вирішенні освітніх завдань, знаходження шляхів спілкування, уміння розкрити творчий потенціал учнів та розвивати їх мислення.

Зазначене вище актуалізує необхідність пошуку та впровадження нових дисциплін, форм, методів, технологій, видів діяльності, котрі сприяли б становленню професійно важливих знань, умінь та особистісних якостей з огляду на зміст Концепції «Нова українська школа». Як засвідчує практика, саме волонтерська діяльність є одним із напрямів діяльності закладів вищої освіти і значною мірою сприяє вирішенню окреслених вище завдань.

У сучасній мультимовній універсальній інтернет-енциклопедії «Вікіпедія» вказується, що «Волонтерська діяльність – індивідуальна чи

колективна – це спосіб підтримки, піклування, надання допомоги членам громади; взаємодії між людьми для спільного вироблення нових шляхів вирішення проблем, які виникають. Це створює можливості для навчання та розвитку впродовж життя кожної людини» (2020).

Мета волонтерської діяльності – об'єднання та мобілізація добровільних зусиль небайдужих членів суспільства задля позитивних змін у суспільстві, місті, селі, а також спільного розв'язання загальних завдань та актуальних проблем (Алексеєнко та Данілова, 2015, с. 20).

На сучасному етапі нормативно-правові засади волонтерської діяльності, в тому числі в закладах вищої освіти, задекларовані у Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2020), «Про волонтерську діяльність» (2018) та інших.

Зокрема, у Законі України «Про волонтерську діяльність» зазначається, що «Волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер» (2018). Отже, «волонтер» – людина, яка вільно, самостійно, без примусу, безкорисливо займається діяльністю задля суспільства; добровільно надає безоплатні соціальні послуги та допомогу соціальним групам різного віку: особам із особливими потребами, дітям-сиротам, хворим, неблагополучним сім'ям, особам, які опинилися у складних життєвих ситуаціях тощо.

Волонтерська діяльність у закладі вищої освіти сприяє професійному становленню студентів, їх саморозвитку та самореалізації, дає можливість засвоювати соціальний досвід та виступає одним із напрямів позааудиторної роботи і є потужним чинником формування ціннісних орієнтацій молоді.

Здійснений аналіз наукових джерел та публікацій уможливив визначення важливих ознак волонтерства, які є актуальними для студентів педагогічного факультету:

1. *Турбота про людей (дітей та дорослих), природу.* Можливість співчувати, допомагати та піклуватися про інших людей сприяє

становленню атмосфери взаємопідтримки та взаємодовіри. При цьому у майбутніх педагогів формуються моральні почуття, переконання, бажання допомагати тим, хто цього потребує. Для сучасного українського суспільства це створює міцний соціально-педагогічний ресурс, так зване оптимальне соціальне середовище для співіснування людей і довкілля.

2. Гуманність, людяність, толерантність у відносинах між усіма учасниками освітнього процесу. Ця ознака доводить необхідність введення волонтерської діяльності у зміст підготовки майбутніх вчителів початкової школи, оскільки створює умови для запровадження особистісно орієнтованого підходу та педагогіки партнерства в закладах освіти. Налагодження партнерських зв'язків між вчителями, батьками та учнями є однією з головних умов створення Нової української школи. Крім того, адекватне толерантне ставлення до усіх учнів, у тому числі й з особливими освітніми потребами, створює оптимальні умови для ефективної реалізації засад інклюзивної освіти. Важливим є те, що волонтерська діяльність здійснюється без дискримінації за статтю, віросповіданням, національністю, інтересами, що дає змогу сформувати у майбутніх вчителів початкової школи толерантне ставлення до всіх учасників освітнього процесу.

3. Духовність і громадянськість. Ця ознака передбачає здійснення ефективного позитивного впливу благодійної діяльності на формування духовності студентів педагогічного факультету, їх цілеспрямованості, відповідальності, активної громадянської позиції, взаємодовіри та позитивно спрямованої поведінки.

4. Джерело досвіду спілкування. Під час налагодження соціальної взаємодії з представниками різних соціальних груп та вікових категорій, вирішення конфліктних ситуацій, лобювання особистісних та суспільних інтересів створюються необхідні умови для формування і вдосконалення комунікативних навичок та вмінь. Зазначене вище є необхідним для майбутнього вчителя початкової школи.

5. *Ініціативність, креативність.* У процесі здійснення благодійної діяльності волонтери часто створюють нові програми, ефективні форми, методи, засоби, виступаючи при цьому ініціаторами та генераторами нових ідей та досвіду.

6. *Етичні норми.* Це одна з важливих ознак волонтерства, яка характеризує суспільні взаємовідносини і підтримується на свідомому рівні. У студентів відбувається становлення поведінкових умінь, у тому числі й вирішувати конфліктні ситуації, що є важливими для ефективної професійної підготовки. Крім того, майбутні вчителі знайомляться на практиці з різними соціальними верствами населення, способами та шляхами надання їм допомоги. І завдяки участі у різноманітних благодійних заходах, акціях у студентів формуються практичні вміння та навички.

Розглянемо роль волонтерської діяльності у формуванні особистості майбутнього вчителя початкової школи на прикладі діяльності волонтерського центру «Від серця до серця», який функціонує при кафедрі теорії і методики виховання РДГУ і є структурним підрозділом Регіонального комплексного науково-методичного центру інноваційних технологій освітнього процесу. Нині центр об'єднує 51 здобувача вищої освіти педагогічного факультету різних курсів.

Головною метою діяльності центру є залучення студентської молоді до соціально орієнтованої та красзнавчо-пошукової діяльності, виховання духовно-моральних якостей (доброта, милосердя, людяність, відповідальність, ініціативність); виховання здатності до емпатії, толерантності та альтруїзму; формування соціально активної, громадянської та моральної позиції особистості [134].

Отже, актуальним постає процес становлення професійної компетентності майбутніх педагогів з питань морального виховання. Важливою умовою при цьому виступає сформованість моральної зрілості вчителя, яка передбачає наявність готовності реалізовувати моральні

норми і цінності у конкретних діях [33].

Аналіз досвіду діяльності студентського волонтерського центру «Від серця до серця» засвідчив значний потенціал волонтерської діяльності як одного із шляхів формування особистості майбутніх вчителів початкової школи, оскільки уможливорює прояв не лише професійних, а й індивідуальних та особистісних якостей студента. Серед основних форм діяльності волонтерського центру: тренінги, благодійні акції, ярмарки, дискусій, майстер-класи, квести, флешмоби, екскурсії, подорожі, ігри, благодійні акції та ін.

Наприклад, програмою «Нова українська школа» у поступі до цінностей» визначені базові моральні цінності, які повинні стати провідними орієнтирами в освітній діяльності майбутнього вчителя початкової школи, це такі як: любов, повага до інших, гідність, відповідальність, совість, свобода, толерантність, справедливість, рівноправ'я, ініціативність (2018). Здобувачі освіти, залучаючись до благодійних акцій та ярмарків, проєктів тощо, мають змогу на практиці, окрім закріплення академічних знань, умінь та навичок, набутих упродовж освоєння навчальних дисциплін, виховувати у собі ці цінності. Важливою вимогою сьогодення є наявність у кожного учасника освітнього процесу, зокрема й у майбутнього вчителя початкової школи, так званих «м'яких навичок» (softskills), які передбачають уміння критично мислити, працювати в команді, вирішувати проблеми, ефективно спілкуватися, бути цілеспрямованими та креативними. Одним із шляхів формування softskills є використання інтерактивних методів організації освітнього процесу в сучасному закладі освіти. Підготовка волонтерських заходів повною мірою передбачає використання активних методів і форм залучення студентів до практичної діяльності.

Значний потенціал має волонтерська діяльність і для розвитку соціальної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Так, організовуючи та здійснюючи благодійні акції (новорічно-різдвяна акція

«Подаруй дітям радість», «Великодній кошик» тощо), реалізуючи проєкти, зокрема, участь у створенні дитячого майданчика, проведення костюмованого дійства, ігор та розваг для вихованців Рівненського обласного спеціалізованого будинку дитини, майбутні педагоги не лише удосконалюють педагогічну майстерність, а й набувають важливих і необхідних соціальних навичок (навичок взаєморозуміння, співпраці; поваги одне до одного, толерантного ставлення, емпатії; уміння працювати в групах та нести відповідальність за свою діяльність тощо).

Участь у волонтерській діяльності сприяє розвитку лідерських якостей, творчого потенціалу, критичного мислення майбутніх педагогів та мотивації до самореалізації в особистісному та соціальному планах, а також вироблення активної громадянської позиції, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її соціальною відповідальністю.

Сьогодні в оновлених нормативно-правових актах з питань освіти зазначено, що певний рівень розумового розвитку не завжди є запорукою досягнення успіхів у професійній діяльності. Як засвідчує досвід, найбільшого успіху досягають ті люди, які здатні керувати власними емоціями та поведінкою, проявляють високий рівень стресостійкості та вміють швидко й адекватно реагувати у критичних ситуаціях. Саме цими якостями повинен володіти педагог. Вчитель, який не вміє правильно реагувати на події, що відбуваються, керувати власними емоціями, не готовий долати труднощі, викликані швидкоплинними обставинами, не може забезпечити безпечне освітнє середовище, передбачене Концепцією «Нова українська школа» (2016).

Саме волонтерська діяльність сприяє розвитку емоційного інтелекту як наскрізного вміння у Новій українській школі, адже майбутні педагоги, спілкуючись із соціально вразливими категоріями (дітьми-сиротами, людьми з обмеженими можливостями тощо), розвивають здатність адекватно сприймати, оцінювати, виражати та регулювати емоції,

розуміти емоції інших, що є важливим для створення сприятливого освітнього середовища. Отже, волонтерська діяльність є невичерпним додатковим позанавчальним ресурсом, який сприяє вирішенню таких завдань: розвиток професіоналізму особистості студентів, поглиблення інтересу до обраної професії, формування почуття професійної відповідальності, набуття практичного досвіду співпереживання та його рефлексія, становлення досвіду формування цінностей, свідоме якісне визначення своєї майбутньої сфери професійної діяльності, спираючись на свою індивідуальність; розвиток комунікативних здібностей, формування вміння вести конструктивний діалог з різними за віком та соціальним статусом людьми; усвідомлення соціальної значущості професії, потреби підвищувати персональну пізнавальну активність, прагнення формувати якості, практичний досвід, необхідні для подальшої роботи; формування психологічної готовності до самостійної практичної роботи після закінчення закладу вищої освіти [79, с. 190].

Оптимальне поєднання благодійної діяльності у позааудиторний і навчальний час (лекції, практичні, семінарські заняття та ін.), переконана І. Литвиненко, значно підвищують якість професійної підготовки майбутніх педагогів [79, с. 190].

Отже, волонтерська діяльність відіграє особливе важливе значення для підготовки майбутнього вчителя, є одним із ефективних сучасних видів залучення молоді до лобювання суспільних інтересів, громадянських прав і свобод, соціальних чеснот, завдяки чому створюються умови для прояву вмінь допомогти тим, хто цього потребує, відтак, для саморозвитку, самовдосконалення. Перспективами подальших наукових розвідок є розробка перспективних шляхів вдосконалення волонтерської діяльності в закладах вищої та загальної середньої освіти, а також технологія підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності засобами волонтерства в Новій українській школі.

2.2. Волонтерська діяльність як ефективний засіб формування лідерських якостей студентської молоді

Особливо важливим завданням для сучасної України є формування громадянського суспільства. Успішне функціонування громадянського суспільства забезпечують суб'єкти, здатні плідно взаємодіяти між собою задля досягнення спільної мети, реалізації поставлених завдань, які мають сформоване почуття відповідальності за долю країни, її добробут і процвітання. Саме молодь виступає основою перетворень і прогресивних змін у сучасній Україні.

Волонтерська діяльність у різних її проявах, яка є особливістю сучасного розвинутого суспільства, сприяє моральному й громадянському становленню молоді, поширенню в молодіжному середовищі фундаментальних загальнолюдських цінностей, таких, як милосердя, справедливість, гуманність, чуйність; сприяє самовизначенню та самореалізації молодих людей.

Розпочинаючи активне самостійне життя, молодь вирішує низку важливих для неї проблем, зокрема самовизначення й самореалізації. Самовизначення, яке пов'язане зі спрямованістю в майбутнє, коли сьогодення співвідноситься та оцінюється з позицій майбутнього, пов'язане з упевненістю людини в собі, своїх можливостях і силах.

Участь молодих людей у соціально значущій діяльності без примусу, що базується на емоційно-ціннісному ставленні до людей, які потребують допомоги, підтримки, дозволяє не тільки реалізовувати себе в різних видах діяльності, але й зрозуміти себе, побачити свої можливості, відчувати свою силу, набути впевненості в собі. Усвідомлення молодою людиною своїх можливостей у подоланні труднощів сприятиме розвитку в неї почуття власної гідності, формуванню позитивної Я-концепції, упевненості в собі та своїх силах.

Питання волонтерського руху й волонтерської діяльності

розглядаються вітчизняними й зарубіжними науковцями. Аналіз наукових джерел дозволяє розглядати визначену проблему як різноаспектну. Велика кількість наукових досліджень стосується проблем самовизначення й самореалізації особистості.

Дослідженнями феномена цивілізованого суспільства та місця в ньому волонтерства як соціального феномена займалися І. Бекешкіна, М. Дейчаківський, Н. Івченко, Ф. Ступак, О. Шатохіна, О. Яременко та ін.

Теоретичні й прикладні аспекти розвитку волонтерства, історію розвитку волонтерського руху досліджували вітчизняні науковці: О. Безпалько, І. Грига, Н. Заверико, І. Зверєва, В. Кратінова, Г. Лактіонова, Т. Лях, В. Назарук, І. Пінчук, Ю. Поліщук, М. Тименко, С. Толстоухова та ін.; зарубіжні науковці: Г. Каскеллі, Р. Кроу, Р. Лінч, С. Маккарлі, М. Нуланд та ін.

Феномен та особливості самореалізації й самовизначення особистості стали об'єктом наукових досліджень: А. Камю, Р. Мей, Е. Муньє, Г. Олпорт, К. Роджерс, Ж.-П. Сартр, В. Франкл, Е. Фромм, І. Ялом та ін. Проблему самовизначення й самореалізації в юнацькому віці досліджували Е. Балашов, Н. Дудко, О. Киричук, М. Корнев, О. Кривоконь, О. Кулінченко, С. Максименко, М. Тропіна, В. Татаренко та ін. Волонтерство як форму соціального включення й соціальної активності досліджували М. Тропіна, К. Хоменко, І. Карпова, І. Литвиненко, Є. Сірій, О. Сіра та ін.

Українські дослідники М. Захарчук, Н. Пьонтковська визначають волонтерство як певну форму благодійної громадської діяльності із залученням широкого кола осіб та без жорсткої регламентації діяльності (Zakharchuk, 2022; Pontkovska, 2014). Л. Романовська, К. Хоменко, І. Карпова розглядають волонтерство як різновид благодійності, як суспільну (тобто некомерційну та неполітичну) діяльність у широкому значенні цього слова.

М. Тропіна зазначає, що волонтерство потрібно розглядати як форму соціального служіння, яке здійснюється за вільним волевиявленням

громадян, спрямоване на безкорисливе надання спеціальних послуг людям, їх підтримку, захист, особистісний розвиток. У такому аспекті волонтерська діяльність визначається як фактор виховання толерантності в сучасній молоді, як один із найважливіших напрямів її соціалізації.

Поняття волонтерської діяльності як діяльності, спрямованої на надання допомоги іншим людям, співвідносять із такими поняттями, як «неадаптивна активність», «просоціальна поведінка», «нормативна поведінка», «наднормативна поведінка» та «альтруїзм». Так, Г. Крапівіна розглядає волонтерську діяльність як вид неадаптивної активності особистості, тобто готовності людини до непередбачених ситуацій, які потребують нестандартних рішень; застосування творчого підходу під час вирішення проблемних ситуацій. Н. Дудко характеризує волонтерську діяльність як неадаптивну, у силу її нестандартності та готовності діяти в нестабільній політичній, соціально-економічній обстановці. К. Хоменко зазначає, що волонтерство характеризується всіма ознаками неадаптивної активності особистості: у ході діяльності волонтер здатний винаходити нові способи вирішення проблемної ситуації; творчий підхід до справи; вихід за межі передбаченого; схильність іти на ризик; брати на себе відповідальність; ініціативність. Волонтери схильні до подолання своїх слабкостей і прагнуть до саморозвитку. Волонтерську діяльність можна розглядати через призму просоціальної поведінки, яку Н. Поліщук визначає як будь-яку суспільно схвальну поведінку, як дії, що спрямовані на благополуччя інших людей.

Дослідники зауважують, що волонтерська діяльність – одна з найефективніших форм прояву соціальної активності молоді й набуття ними досвіду просоціальної поведінки. Соціальна активність особистості передбачає критичне ставлення до дійсності, що означає постійну потребу самостійно осмислювати те, що відбувається в країні та світі, прагнення зробити життя кращим. Соціальна активність розглядається як особливий вид людської діяльності, для якої характерною є спрямованість на

формування активної життєвої позиції. Прагнення молодих людей до самостійної участі в житті суспільства та держави, до задоволення й реалізації різних соціальних потреб та інтересів ведуть до виникнення різноманітних форм соціальної активності.

У психологічній літературі феномен волонтерства трактується як:

- форма громадянської участі в суспільно корисних справах, спосіб колективної взаємодії та ефективний механізм вирішення актуальних соціальних проблем;

- діяльність, яка є непримусовою; ґрунтується на прагненні допомогти;

- справа, зроблена без попередньої думки про фінансову винагороду;

- робота, а не гра;

- добровільний вибір діяльності, який відображає особисті погляди й позиції;

- активна участь громадянина в суспільному житті, що виражається зазвичай у спільній діяльності в межах різних асоціацій, сприяє покращенню якості життя;

- національна ідея – ідея милосердя та добродійності, ресурс філантропії – людинолюбства, добродійності, благодійної діяльності, соціальної підтримки, заступництва й захисту знедолених громадян через милосердя.

Отже, окремі положення визначеної проблеми представлено в наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених, однак відсутній комплексний розгляд питання впливу волонтерської діяльності на процеси самореалізації й самовизначення молоді в сучасних умовах. Питання волонтерства як соціального феномену досить широко та ґрунтовно розкрито в теорії та практиці. Проте специфічні аспекти самореалізації та самовизначення молоді в цьому контексті розкрито недостатньо. Вивчення й аналіз волонтерської діяльності як засобу самовизначення й самореалізації молоді становить значний науковий і практичний інтерес.

Складні, мінливі, а зараз особливо складні й небезпечні умови

сучасного життя, кризові, непередбачувані явища та процеси висувають нові вимоги до молодих людей, їхньої здатності до самовизначення й самореалізації. Трагічні для нашої держави події суттєво активізували волонтерський рух, велика кількість учасників якого – молодь. Добровільна просоціальна спільна діяльність молодих людей створює можливості для їхньої самореалізації, самовизначення. Досвід, особистісні риси, які набуваються молодою людиною у волонтерській діяльності, виступають важливими показниками її розвитку як особистості.

У контексті зазначеного метою статті є аналіз волонтерської діяльності як ресурсу й засобу самореалізації та самовизначення молоді.

Упродовж останніх десятиліть феномен волонтерства активно вивчається в історичному й правовому полі, досліджується соціологічними, педагогічними, психологічними науками та теорією соціальної роботи. Найчастіше волонтери в історичному дискурсі згадуються у зв'язку з воєнними діями, оскільки спочатку волонтерами вважали людей, які пішли на військову службу за власним бажанням.

Необхідність смислового визначення волонтерства змушує звернутися до його етимології. «Волонтерство» – слово, яке походить від французького *volonte*, що означає волю чи бажання людини. Визначений термін за останнє століття істотно розширив своє значення. Поняття «волонтер» визначається як людина, яка добровільно й без примусу виконує певну роботу, не чекаючи за неї будь-якої винагороди. Волонтера розглядають як людину, яка бере участь у заходах або надає послуги іншим людям не за обов'язком або через службу та не чекаючи будь-якої компенсації за свою діяльність.

Волонтерська діяльність є однією з головних форм прояву соціальної активності молоді. Волонтери задіяні в багатьох сферах життя суспільства та держави: у медицині (надають усю посильну та можливу допомогу в медичних установах і хоспісах, є донорами крові), у цивільній обороні (допомагають ліквідувати наслідки воєнних дій, природних і техногенних катастроф, організовують гуманітарну допомогу, сприяють у пошуках

зниклих безвісти), у соціальній сфері (допомагають дітям-сиротам та особам з інвалідністю, людям, які опинились у складних життєвих обставинах та всім нужденним), у сфері дозвілля (участь в організації культурно-масових, святкових заходів), активно займаються вирішенням екологічних проблем тощо.

Так, Г. Крапівіна розглядає волонтерство з двох позицій – як соціальне та як міждисциплінарне універсальне явище:

- як соціальне явище волонтерство сягає своїм корінням у традиції та норми народу, їх історичне становлення й розвиток. Соціальна сутність людей породжує природне бажання відгукуватися на потреби інших, докладати зусиль для покращення навколишньої діяльності та свого власного життя. Соціальне волонтерство можна оцінити за масштабом, який залежить від рівня розвитку країни, його соціальної політики та інших внутрішніх і зовнішніх факторів;

- волонтерство як міждисциплінарне універсальне явище, що проявляється в тих випадках, коли виникає гостра потреба в такій діяльності. Волонтерство може мати різноманітний характер: від разових суспільно-корисних дій до регулярної допомоги в різних галузях життєдіяльності суспільства. Ця форма волонтерства у своїй суті має на увазі й відображає активну громадянську позицію, досягнення цілей, які, безумовно, важливі для блага суспільства та громадян зокрема.

Отже, волонтерська діяльність багатогранна, вона існує в різних сферах життя суспільства та відіграє важливу роль у розвитку й окремої людини, і суспільства загалом.

Сучасне суспільство надає безліч можливостей для формування, розвитку, прояву та вдосконалення різних рис особистості, проте в молодих людей виникають труднощі в самовизначенні та самореалізації. Водночас, більшість представників молоді як соціальної групи прагне знайти шлях у житті, реалізувати свій потенціал. Ці прагнення можуть бути реалізовані шляхом участі молоді у волонтерському русі, актуальність якого зросла в

геометричній прогресії у зв'язку з повномасштабним воєнним вторгненням росії в Україну та складними проблемами й ситуаціями, які зумовлені ним.

Самовизначення як самостійний вибір людиною свого життєвого шляху, цілей, цінностей, моральних норм, майбутньої професії та умов життя є необхідною умовою життєдіяльності людини, що визначає якість її особистісної та професійної зрілості. Науковці виокремлюють основні етапи самовизначення:

I. Усвідомлення себе частиною суспільства, у якому діють соціальні норми, цінності й оцінки.

II. Порівняння себе з іншими та «приміряння» на себе вимог дійсності.

III. Оцінювання себе.

IV. Уміння обирати соціальну роль, громадянську позицію, цінності, професію.

У західній психології процес особистісного самовизначення називається формуванням ідентичності. Цей термін підкреслює, що для дорослішання людині необхідно навчитися відокремлювати себе від навколишнього світу, розуміти свою унікальність і знаходити своє місце в зовнішньому світі.

Самореалізація є свідомим, цілеспрямованим процесом розкриття та визначення сутнісних сил особистості, розвитку можливостей та реалізації її здібностей, що здійснюється в спілкуванні з іншими людьми. Сензитивним періодом для самовизначення є юнацький вік.

Особистісна самореалізація полягає в прагненні індивіда до найефективнішого застосування об'єктивних умов соціалізації та своїх суб'єктивних здібностей і потенціалу з метою досягнення поставлених стратегічних цілей. Метою в процесі самореалізації називають ідеальне, уявне передбачення підсумків діяльності, і навіть методи та механізми її досягнення. Під стратегічною метою розуміється орієнтування особи на тривалу перспективу.

Зазвичай можливість самореалізації індивіда є в кількох різних видах

діяльності, а не одному. Так, наприклад, крім професійної реалізації, більшість індивідів прагнуть створити міцні сімейні відносини, мати вірних друзів, цікаві захоплення, хобі та ін. Усі види діяльності в сукупності з цілями створюють так звану систему орієнтування індивіда на довгострокову перспективу. Маючи цю перспективу, людина планує відповідну життєву стратегію, тобто загальну спрямованість життєвого шляху. Такі стратегії слід умовно поділити на кілька основних типів.

Перший тип — це стратегія життєвого благополуччя, що полягає в прагненні побудувати сприятливі умови для життя.

Другий тип — це стратегія життєвої успішності, яка полягає в прагненні кар'єрного зростання, підкорення чергової «вершини» та ін.

Третій тип — це стратегія життєвої реалізації, яка охоплює прагнення гранично розвинути власні здібності в обраних видах діяльності.

Вибір життєвої стратегії може залежати від кількох факторів:

- об'єктивних суспільних умов, які соціум може запропонувати індивідові для його самореалізації;
- приналежності особи до певної соціальної єдності, етносу, соціального прошарку;
- соціально-психологічних характеристик самої особи.

Наприклад, у традиційному чи кризовому соціумі, у якому актуальною є проблема виживання, більшість його членів змушені обирати стратегію життєвого благополуччя. А в соціумі зі сформованими ринковими відносинами популярнішою буде стратегія життєвого успіху. Прагнення до самореалізації, властиве кожному індивідові, насправді є відбитком найбільш базової потреби – прагнення самоствердження, яке виявляється в русі «Я» реального до «Я» ідеального.

Молодь активно шукає способи й шляхи самореалізації. Волонтерство, особливо в сучасних умовах, відкриває молодому поколінню перспективу виявити свої соціальні та культурні особливості, вибудувати соціальні

відносини, розвивати та знаходити застосування своїх моральних, духовних рис, виробляти нові навички, а також надавати допомогу в цьому іншим; знаходити підтримку, друзів, однодумців; відчувати свою важливість та значимість.

2.3. Стан розвитку волонтерства в умовах закладу вищої освіти

У сучасному світі волонтерство є важливим компонентом успішного розвитку особистості. Аналіз результатів наукових досліджень показав, що феномен волонтерства недостатньо повно розглянуто з позиції потенціалу самореалізації й самовизначення волонтера. Це зумовило необхідність вивчення психологічних проявів самореалізації, професійної спрямованості особистості, здатної до вільного самовираження та творчості.

Із метою характеристики волонтерської діяльності як ресурсу самореалізації та самовизначення особистості пропонуємо результати емпіричного дослідження, здійсненого колективом авторів (А. Марчук, В. Лобода, В., Іваниса) [88].

У дослідженні взяли участь 135 осіб (85 осіб займаються волонтерською діяльністю; 50 осіб – не беруть активної участі у волонтерському русі), віком 15-35 років. Учасники дослідження – студенти Львівського національного університету імені Івана Франка, члени організацій «Молода просвіта Прикарпаття», «Асоціація молодіжних центрів України», «Молодіжні волонтерські можливості», «Простір молоді», «Організація української молоді», «Золота молодь Винник» і школярі Спасівської гімназії.

У процесі опитування респондентів було поділено на дві групи: респонденти-волонтери, які є активними учасниками волонтерського руху; респонденти-не волонтери, які не є активними учасниками волонтерського руху. Ці групи були представлені певним віковим складом (Рис. 1) [88].

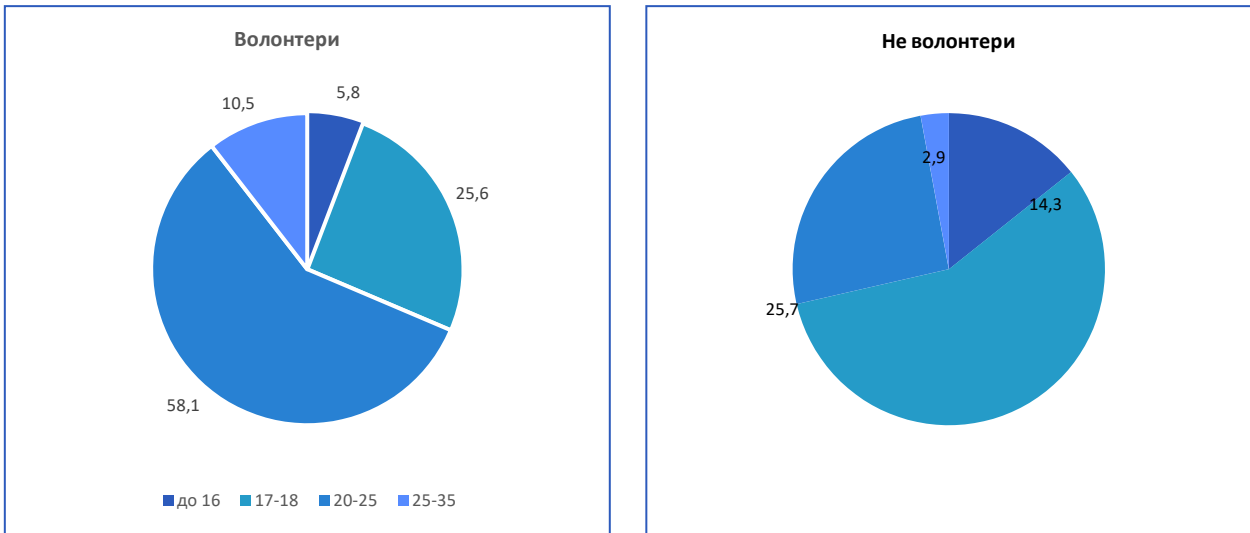

Рис. 1. Розподіл респондентів за віком.

Було виявлено, що окремі учасники дослідження, які не є волонтерами, періодично беруть участь у волонтерській діяльності. Отримані відповіді на питання «Як часто Ви берете участь у волонтерській діяльності?» представлено на Рис. 2.

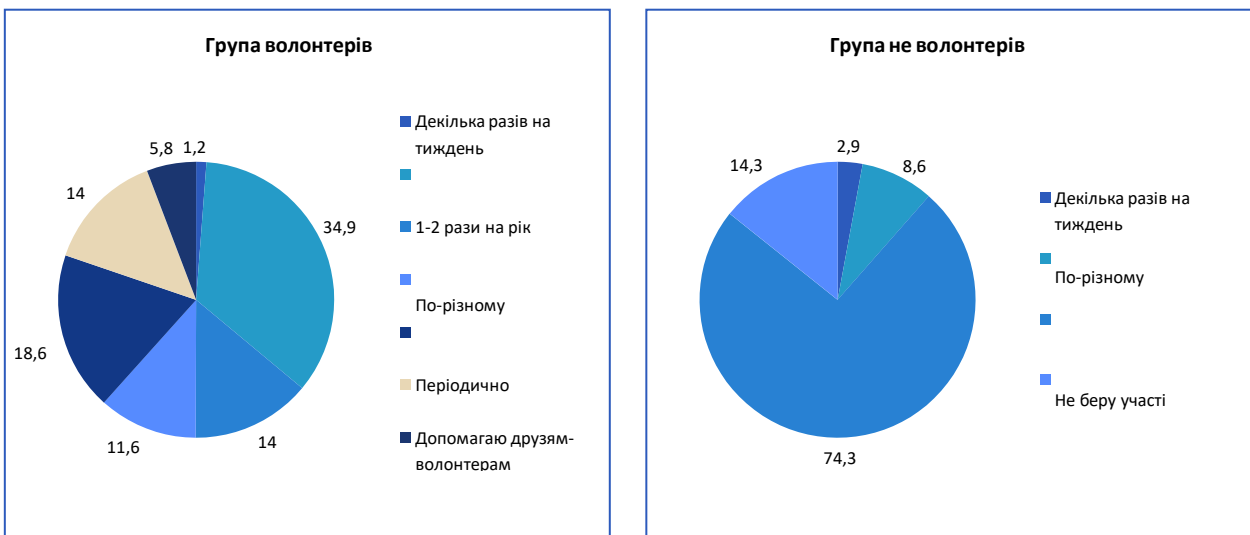

Рис. 2. Розподіл респондентів, за періодичністю волонтерської діяльності.

Час початку волонтерської діяльності в групі волонтерів припадає й на початок війни, і на передвоєнний період (Рис. 3).

Рис. 3. Розподіл респондентів за часом початку волонтерської діяльності.

Було виявлено мотиви участі у волонтерській діяльності, серед яких переважають бажання допомогти іншим і набуття нового досвіду (Рис. 4).

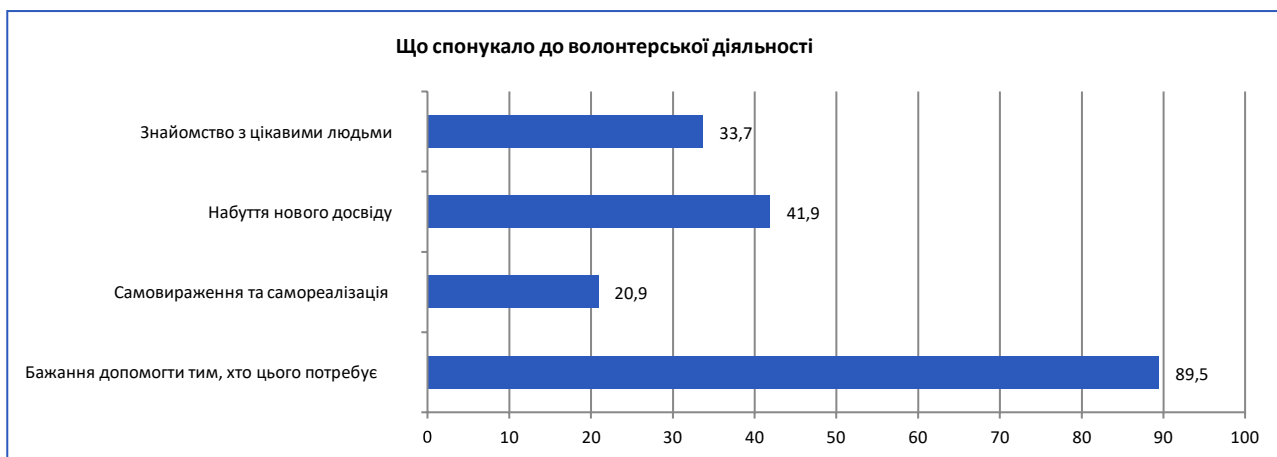

Рис. 4. Мотиви волонтерської діяльності.

Респонденти виділяють можливості й переваги, які надає їм участь у волонтерській діяльності, а саме: можливість допомогти іншим, знайти нових друзів, розвиток лідерських якостей, брати участь в ухваленні рішень, набуття знань і практичних навичок, допрофесійна підготовка, самовизначення тощо (Рис. 5, Рис. 6).

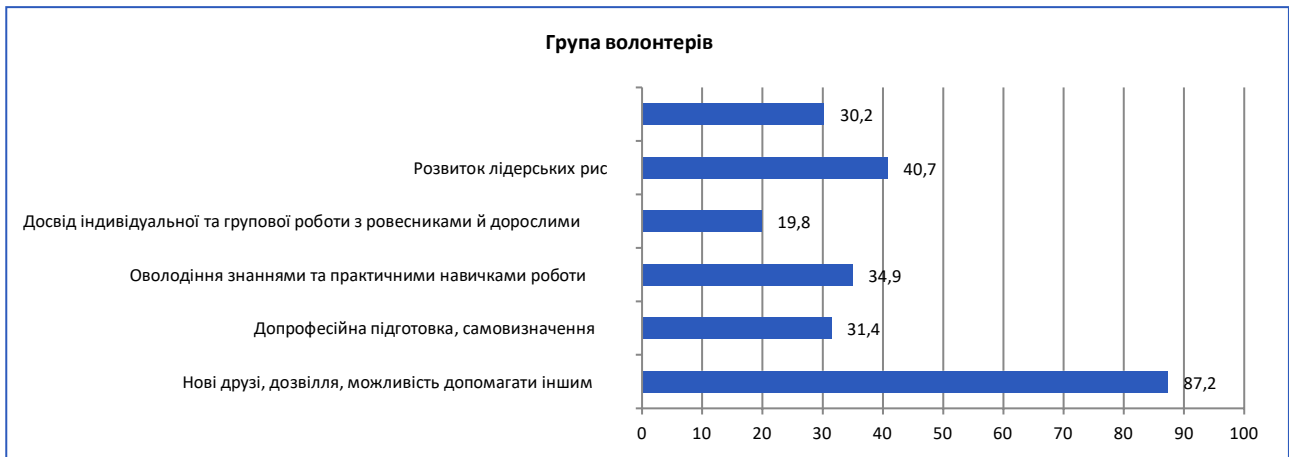

Рис. 5. Можливості й переваги участі у волонтерській діяльності.

І волонтери, і не волонтери заявляють про те, що, беручи участь у волонтерській діяльності, помічають зміни в собі. Відповідно до особистісних змін, респондентами було зазначено, що завдяки волонтерській діяльності в них покращився емоційний стан, удосконалилися комунікативні навички, вони стали більш впевненими в собі, навчилися ухвалювати зважені рішення, знайшли друзів (Рис. 7). Обидві групи респондентів відзначають, що волонтерська діяльність вплинула на їхні прагнення, інтереси й навіть вибір професії.

Рис. 6. Можливості й переваги участі у волонтерській діяльності.

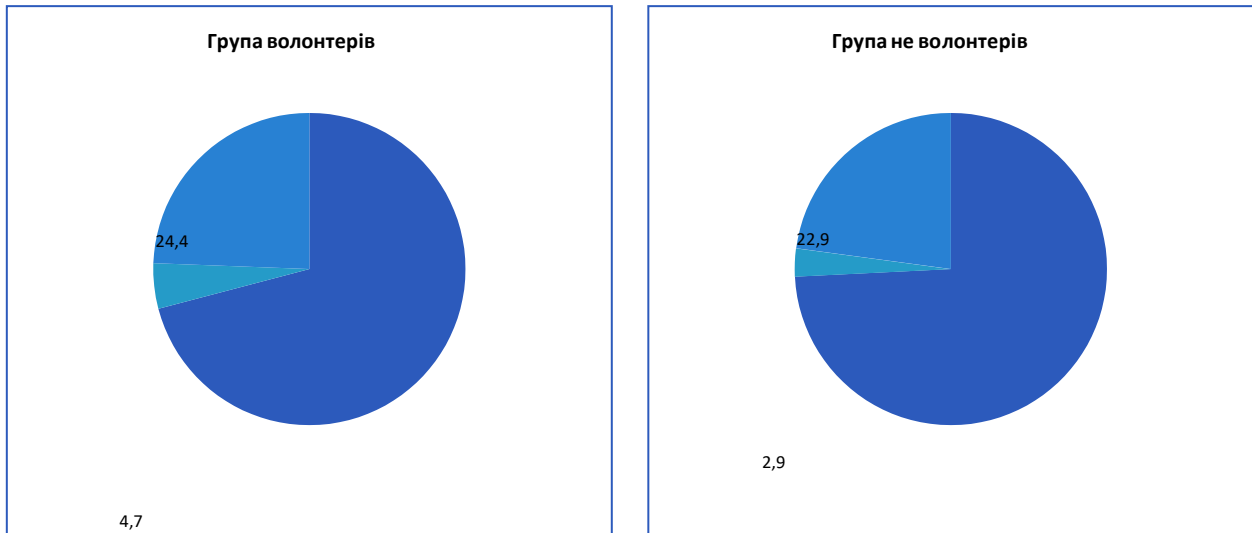

Рис. 7. Особистісні зміни.

Аналіз результатів щодо ціннісних орієнтацій респондентів, отриманих за допомогою методики М. Рокіча, засвідчив деякі відмінності між показниками цінностей у двох групах, що може вказувати на те, що волонтерство допомагає молодим людям визначитись у життєвих цінностях, життєвих пріоритетах, усвідомити власні бажання та потреби. Було отримано емпіричні дані щодо самоактуалізації респондентів, які активно задіяні у волонтерській діяльності (Табл. 2.1) і які не є активними учасниками волонтерського руху (Табл. 2.2).

Таблиця 2.1

Показники самоактуалізації осіб, які є активними учасниками волонтерського руху						
Шкали	Рівень					
	Низький		Середній		Високий	
	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%

Орієнтація в часі	10	11,7	37	43, 5	38	44,8
Підтримка	13	15,3	24	28, 2	48	56,5
Ціннісні орієнтації	12	14,1	19	22, 3	54	63,6
Гнучкість поведінки	8	9,4	38	44, 7	39	45,9
Сензитивність	6	7	25	29, 4	54	63,6
Спонтанність	34	40,1	41	48, 2	10	11,7
Самоповага	5	5,8	34	40	46	54,2
Самоприйняття	17	20	29	34, 1	39	45,9
Уявлення про природу людини	13	15,3	24	28, 2	48	56,5
Синергії	11	11,7	35	41, 1	39	47,2
Прийняття агресії	20	23,5	46	54, 1	19	22,4
Контактність	5	5,8	22	25, 9	58	68,3
Пізнавальні потреби	12	14,1	37	43, 5	36	42,4
Креативність	15	17,6	29	34, 1	41	48,3

Показники самоактуалізації осіб, які не є активними учасниками волонтерського руху						
Шкали	Рівень					
	Високий		Середній		Низький	
	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%
Орієнтація в часі	17	17,6	16	17,3	17	20,1
Підтримка	17	20,3	19	20,3	14	15,4
Ціннісні орієнтації	15	16,6	18	19,6	17	19,6
Гнучкість поведінки	15	17,3	20	21,6	15	17,1
Сензитивність	8	11,7	18	19,7	24	25,6
Спонтанність	21	24,6	12	15,3	17	23,1
Самоповага	20	20,1	14	18,3	16	17,7
Самоприйняття	22	25,9	13	13,4	15	16
Уявлення про природу людини	17	23,9	15	16,1	18	19,1
Синергії	15	16,3	14	15,1	21	23,7
Прийняття агресії	20	19,6	10	28,6	20	17,8

Контактність	21	18, 4	17	20, 3	12	14, 3
Пізнавальні потреби	20	19, 6	15	16, 2	15	11, 4
Креативність	19	17, 1	15	16, 6	16	17, 4

Аналіз результатів дослідження самоактуалізації респондентів, які активно займаються волонтерською діяльністю, указує на те, що для них притаманний раціональний підхід до життя, вони живуть сьогодні, намагаються не зациклюватись на минулому. За своїми індивідуальними проявами вони достатньо незалежні та самостійні. Показники гнучкості поведінки також розподілені між середнім та високим, що може свідчити про залежність їхньої активності від ситуації. Сензитивність у більшості респондентів є на високому рівні, що говорить про розвинену рефлексію. Дії респондентів не можна назвати спонтанними, вони швидше раціональні [88].

Отримані результати [88] дозволяють припускати, що активні учасники волонтерського руху поважають себе, приймають себе такими, якими вони є, достатньо добре розуміють інших людей, позитивно сприймають світ і себе в ньому. При цьому не приймають агресії. Пізнавальні потреби та креативність рівномірно розподілені між середнім і високим показниками.

Аналіз результатів, отриманих від групи не волонтерів, указує на такі характеристики респондентів: спонтанність та самоприйняття. Отже, респонденти цієї групи приймають себе такими, якими вони є, але схильні до прийняття спонтанних і незважених рішень. Результати засвідчили наявність тривожності та відчуття нестабільності, що, звичайно, може бути пов'язано з воєнними подіями в Україні.

Отже, виявлено можливості, які створює волонтерська діяльність щодо впливу на розвиток молодих людей, вибір ними подальшого професійного шляху, їхнє самовизначення та самореалізацію. Молодь яка не

бере участі у волонтерській діяльності, має нижчі показники, які пов'язані з процесами самореалізації та самовизначення [88].

Підсумовуючи напрацювання науковців, які займалися проблематикою волонтерства, можна виділити такі ознаки волонтерської діяльності: волонтерство як форма благодійництва; неприбутковий вид діяльності; соціально спрямований характер та базування на особистій мотивації, вільному виборі й власних прагненнях; результатом волонтерської діяльності є користь, надана окремим особам і суспільству загалом; волонтерська допомога надається лише тим громадянам, які її потребують. Ми підтримуємо позицію дослідників Горінова П. та Драпушко Р. (Horinov, Drapushko, 2022), які вважають, що значення волонтерства полягає в збільшенні економічної віддачі країни, зниженні навантаження на державні витрати, зміцненні соціальних зв'язків, забезпеченні виробництва суспільних товарів і послуг, створенні умов для соціального становлення та особистісно-професійного розвитку молоді.

Волонтерство розглядається зарубіжними дослідниками як добровільна діяльність, як здатність відгукуватись на чужий біль, прагнення допомагати людям, не очікуючи ніяких нагород і дивідендів (Clary, Snyder, & Stukas, 1996). Волонтерська діяльність, яка поширилася на всі країни й Україну зокрема, стає все більш значущим ресурсом для відновлення й розвитку економіки та підвищення рівня суспільного добробуту й злагоди. Наше дослідження показало, що вітчизняні дослідники стоять на таких же позиціях, розглядаючи поняття «волонтерство», «волонтерська діяльність» [88].

У результаті зміни політичних реалій життя в Україні трактування поняття «волонтерська діяльність» набуває нових рис. Так, О. В. Панькова, О. Ю. Касперович та О. В. Іщенко зазначають, що «на сьогодні під волонтерською діяльністю в Україні розуміють, насамперед, добровільну діяльність громадян чи громадських об'єднань, прямо чи опосередковано пов'язану з допомогою постраждалому від воєнного конфлікту мирному

населенню, переселенцям і військовим» (Pankova, Kasperovych, Ishchenko, 2016) [88].

Результати дослідження показують, що участь у волонтерській діяльності сприяє розвитку й формуванню важливих особистісних рис, які суттєво впливають на процеси самореалізації та самовизначення молодих людей.

Аналіз наукових джерел указує на те, що самовизначення як самостійний вибір людиною свого життєвого шляху, цілей, цінностей, моральних норм, майбутньої професії та умов життя є необхідною умовою ефективної життєдіяльності людини, визначає рівень її особистісної та професійної зрілості. Самовизначення, для якого найбільш сензитивним періодом є юнацький вік, не припиняється протягом усього життя людини, отже, його можна досліджувати лише в динаміці, у напрямі визначення його основних тенденцій, а не як стабільний, завершений процес. Самореалізація – це свідомий, цілеспрямований процес розкриття та вияву сутнісних сил особистості, розвитку можливостей і реалізації її здібностей, що здійснюється в спілкуванні та взаємодії з іншими людьми [88].

Проведене нами емпіричне дослідження підтверджує той факт, що активна волонтерська діяльність сприяє самореалізації та самовизначенню молоді. Так, високі показники щодо самореалізації та самовизначення демонструють респонденти, які є активними учасниками волонтерського руху. Респонденти, які не задіяні у волонтерській діяльності, демонструють недостатню впевненість у собі та у своєму професійному виборі, мають прагматичну, матеріальну спрямованість діяльності. Одночасно було виявлено, що вони мають низький рівень поінформованості про волонтерський рух.

Волонтерська діяльність позитивно впливає на молодь. Так, завдяки волонтерській діяльності в молодих людей покращується емоційний стан, удосконалюються комунікативні навички, юнаки стають більш упевненими в собі, навчаються ухвалювати зважені рішення, знаходять нових друзів та

однодумців.

Отримані нами результати [88] вказують на те, що волонтерство допомагає молоді визначитись у життєвих цінностях, життєвих пріоритетах, усвідомити власні бажання та потреби. Участь у волонтерській діяльності впливає на прагнення, інтереси молодих людей, сприяє свідомому виборі майбутньої професійної діяльності. Дослідження ілюструє вплив волонтерської діяльності на ставлення молодої людини до життя, інших людей і до самої себе, поведінку та індивідуальні прояви особистості, її самооцінку.

Результати дослідження визначають нові вектори й кордони дискусії про можливість волонтерської діяльності як сфери й засобу самореалізації та самовизначення сучасної української молоді в складних умовах сьогодення. Активна волонтерська діяльність, створюючи умови для самореалізації молоді, сприяє формуванню їхньої активної соціальної та громадянської позиції, оптимістичному поглядові на майбутнє, набуттю й зміцненню віри в людей і себе. Отримані дані дозволяють говорити про проблему організації якісної роботи щодо залучення молодих людей до волонтерського руху як про створення оптимальних умов для їхньої самореалізації та самовизначення під час війни [88].

Трагічні події, які переживають сучасна Україна та українці, створили багато проблем і небачених викликів молодому поколінню. Пошук шляхів вирішення цих проблем і відповіді на ці виклики визначають не тільки становлення й формування нового покоління українців, але й відновлення та майбутнє процвітання України.

Волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Її ознаками є добровільність, неприбутковість, соціально спрямований характер, користь для окремих осіб та суспільства загалом. На сьогодні існують різноманітні види волонтерської діяльності, які можна згрупувати за такими класифікаційними ознаками: залежно від

організатора діяльності; залежно від правового статусу; за провідним напрямом діяльності; залежно від мотивації до волонтерства.

Функції волонтерства спрямовані й на людей, які потребують допомоги, і на самого волонтера. До їх переліку ми відносимо такі функції: соціалізації; самопізнання; формування соціального капіталу; пізнавальну та професіоналізацію. Завдяки волонтерству збагачується професійний досвід, набуваються навички, розширюється діапазон знань, розвивається креативно-творча діяльність. Тому це важливий засіб виховання та соціалізації особистості, соціальної взаємодії, саморозвитку, самовдосконалення й самореалізації.

Аналіз результатів зарубіжних і вітчизняних досліджень волонтерського руху та процесів самореалізації й самовизначення дозволяють побачити потенційні можливості волонтерської діяльності для активної реалізації, соціальної активності молодих людей та їхнього визначення в житті. Виявлено, що активна волонтерська діяльність молодих людей є ефективним засобом для розвитку їхніх особистісних рис, набуття ними знань, навичок, компетенцій, необхідних для успішної самореалізації та самовизначення [88].

В Україні спостерігається й зростання результативності діяльності волонтерів, і збільшення кількості волонтерських організацій і надавачів добровільної допомоги. Так, наприклад, «за останні пів року благодійність стала невід'ємною частиною життя більшості українців: 86% українців стали благодійниками, а 33% долучилися до волонтерства. При цьому середньомісячна пожертва виросла майже вдесятеро порівняно з 2021 роком», що свідчить про важливість допомоги цього інституту громадянського суспільства для захисту держави.

Зазначимо, що вплив волонтерської діяльності на особистість молодої людини, її здатність до самореалізації й самовизначення недостатньо повно представлено в дослідженні через комплексність і складність проблеми. Ця проблематика потребує подальшого більш детального вивчення.

2.4. Соціально-психологічні особливості формування лідерських якостей студентської молоді засобами волонтерської діяльності

При плануванні та організації цілеспрямованої і системної діяльності щодо розвитку лідерських якостей студентів необхідно застосовувати розуміння характеру цілісного педагогічного процесу, враховуючи відповідні взаємопов'язані компоненти: мету, задачі, принципи, умови, методи та технології навчання і виховання, критерії ефективності тощо.

Головною метою цієї складної діяльності доцільно, на нашу думку, визначити організацію комплексної взаємопов'язаної діяльності учасників навчально-виховного процесу у розвитку позитивної соціальної активності та ефективному диференційованому формуванні лідерських якостей майбутніх конкурентоспроможних фахівців у вищому навчальному закладі.

Уточнимо також, що у нашому аналізі ми зосередимо увагу на створенні організаційно-педагогічних та соціально-виховних умов, що, на нашу думку, безпосередньо впливатимуть на ефективність цього процесу. Під ними необхідно розуміти повний комплекс навчального, освітнього, виховного і науково-дослідницького потенціалу ЗВО, спрямованого не лише на формування кваліфікованого фахівця, але й на виховання внутрішньої свободи особистості, відповідно до власних задатків, що формуються ціннісними орієнтаціями, інтересами та нахилами. До цих умов, зокрема, необхідно віднести:

1. Створення у ЗВО відповідного, максимально сприятливого соціально-виховного середовища.
2. Спрямованість навчального процесу на комплексний розвиток інтелектуального, творчого потенціалу молодих людей, становлення їх лідерських якостей, впровадження інноваційних форм і методів навчання.
3. Організація та впровадження дієвої системи науково-дослідницької діяльності студентів.
4. Розвиток студентського самоврядування як запорука становлення

суспільно-активної особистості, здатної до лідерства та позитивних соціальних ініціатив.

Організація дієвого процесу формування лідерських якостей студентів залежить від створення необхідного соціального середовища. Дослідники визначають середовище, як соціальний простір, що оточує людину (у цілому, як макросередовище; у конкретному сенсі, як близьке оточуюче мікросередовище), як зону безпосередньої активності особистості, її найближчого розвитку та дій. Сучасна наука виокремлює достатньо широке коло середовищ, де відбувається соціалізація особистості, зокрема, соціокультурне, культурне, освітнє тощо. У нашому аналізі ми зосередимо увагу на освітньому середовищі з його соціально-виховною складовою. У педагогічній науці соціально-виховне середовище розглядається як частковий прояв загального середового підходу у проблематиці освіти і виховання, що передбачає наявність сукупності інституційних, соціальних та духовних умов, що оточують студента під час його навчання у ЗВО. Це середовище, маючи різні прояви (професійно-освітні, духовні, соціальні, психологічні тощо) певним чином виступає носієм інформації, що впливає на розум, почуття, емоції молодої людини, тобто, виводить його на нові знання. У цьому контексті створене відповідне соціальне-виховне середовище у навчальному закладі буде виступати певною лабораторією багатогранного досвіду (духовного, професійного, соціального), що безпосередньо впливає на формування особистості студента. Тому, на наш погляд, освітнє середовище з його соціально-виховною складовою має розглядатися як поле формування лідерських якостей молодої людини у вищому навчальному закладі.

У практичній діяльності з формування лідерських якостей студентів важливо орієнтуватися на соціальне оточення, що містить види відносин, характерні для макросередовища, а також контакти та взаємини з навчальним колективом, сімейним та дружнім оточенням (мікросередовище). Взаємодія

цих сфер впливу буде формувати погляди, установки та відношення молодшої людини зі середовищем, колективом, групами та окремими особистостями. Необхідно також зауважити, що соціальне мікросередовище є не тільки важливим фактором, що прискорює або гальмує процес самореалізації особистості та формування лідерських якостей, але є необхідною умовою успішного розвитку цього процесу.

Важливо розуміти, що організація процесу розвитку майбутнього фахівця з урахуванням послідовного формування його лідерських якостей потребує чіткого аналізу та системного взаємопов'язаного врахування створених можливостей поряд із загальним освітнім середовищем ЗВО (містить напрямки діяльності цієї педагогічної системи, що має відповідну матеріальну базу та розв'язує задачу підготовки фахівців) й соціально-культурного середовища, як важливої складової (базується на соціально-культурній інфраструктурі ЗВО і забезпечує формування духовності особистості), а також гуманітарного середовища, як частини соціально-культурного середовища (визначається отриманням світоглядних гуманітарних знань, формуванням гуманістичних загальнолюдських цінностей). Ця комплексна діяльність має обов'язково враховувати такі аспекти як орієнтація формування лідерських якостей студентів на бачення портрету (моделі) лідера у сучасних швидкоплинних умовах, побудова та реалізація відповідної соціально-педагогічної моделі діяльності колективу щодо розвитку лідерських якостей молодшої людини, а також забезпечення безперервності цього складного процесу протягом навчання у ЗВО. За організації та практичної реалізації цієї важливої діяльності педагогічному колективу необхідно дотримуватися основних базових принципів, а саме:

Принцип наявності первинних потенційних задатків – в основі якого міститься прийняття того факту, що кожна людина, маючи власні біологічні, психологічні та соціальні особливості здатна розвиватися як лідер. Ці обставини потребують різнорівневого та індивідуального підходу при

побудові траєкторії розвитку лідерських якостей кожного студента, враховуючи його готовність до активності та самореалізації, здатність до організації інших на базі конструктивних ідей, бажання вдосконалювати власні організаторські уміння та навички, отримувати нові знання та відповідний досвід тощо.

Принцип творення та активності – полягає у позитивному відношенні студентів щодо отримання професійних знань, розуміння сутності колективного розв’язання проблем, активності в отриманні знань та навичок організаційної діяльності. Реалізація цього принципу в умовах ЗВО передбачає створення майбутнім лідером поля власної професійної діяльності; постановку зрозумілих реальних задач наступної діяльності. При цьому має місце розвиток колективних форм пошуку рішень, формується практика аналітичної роботи з порівняння фактів та теорій щодо обґрунтування рішень. Цей принцип забезпечує глибоке засвоєння знань та законів, уміння правильно висловлювати власну думку, самостійно використовувати отримані знання на практиці.

Принцип змістовності та продуктивності навчання – визначає спрямованість формування лідерських компетенцій не стільки на вивчення відомого, як на набуття невідомих знань, надбання нового досвіду. Головним показником у цьому випадку є особистісне освітнє зростання студента.

Принцип виховного навчання – спрямовано на виконання певних умов, що передбачають виховання науково-педагогічним працівником лідерських якостей у студентів на основі власного відношення та особистого прикладу в організації пізнавальної, спільно-практичної діяльності; відповідного цілеспрямованого виховання під час викладання навчальних дисциплін, використовуючи виховні можливості кожного заняття; побудова навчального процесу з орієнтацією на позитивний вплив щодо зростання комунікативної культури студентів, гуманізм та

демократизм у взаєминах. При цьому кожна педагогічна задача має бути підпорядкована розв'язанню загальної мети виховання, що полягає у формуванні лідера-гуманіста та активного творця.

Принцип індивідуалізації та диференціації навчання – реалізується на основі забезпечення індивідуально-спрямованого підбору наявних можливостей та засобів формування професійно важливих лідерських якостей для кожного конкретного студента з урахуванням його індивідуальності.

Принцип перманентності, поступовості та систематичності – передбачає залучення студентів до різних форм прояву лідерських якостей, послідовно збільшуючи їх складність, удосконалюючи отриманий досвід продовж навчання у ЗВО. Перманентний підхід забезпечує безперервність навчання молодій людині продовж подальшого життя. У практичній діяльності реалізація цього принципу здійснюється шляхом певних підходів (поділ змісту навчального матеріалу на логічно завершені частини з метою його кращого засвоєння; впровадження елементів логіки у свідомість і практичні навички студентів; забезпечення систематичності та послідовності на усіх етапах навчально-виховного процесу тощо).

Принцип самореалізації та рефлексії – визначається формуванням у молодих людей, які навчаються, здатності до розкриття та дієвої реалізації власного лідерського потенціалу на підставі свідомого ціннісного відношення до власної особистості та розвитку здібностей до рефлексійно-оціночної діяльності.

Зауважимо, що відповідні організаційно-педагогічні та соціально-виховні умови, грамотно створені у ЗВО мають також сприяти комплексному розвитку інфраструктури закладу, вдосконаленню освітнього процесу, що позитивно вплине на особистісне та професійне самовдосконалення студентів, їх вільний та творчий розвиток, прояв і розвиток лідерських якостей. Тому останнім часом намітилася

тенденція впровадження у практику діяльності ЗВО інноваційних методів, гнучких форм організації навчальної діяльності, що враховують творчий характер професійної діяльності студентів. Достатньо поширеним, у цьому випадку, є об'єднання однорідних дисциплін у навчальні комплекси (блоки), виділення предмета пролонгованого і локального характеру, організація курсів за вибором, єдність теоретичних, практичних та самостійних занять тощо. Важливо при цьому передбачити на першому етапі навчання розробку навчальних творчих програм підготовки студентів, у яких необхідно виокремити гносеологічні, аксіологічні, творчо-комунікативні блоки, що сприятимуть особистісному та мотиваційному сприйняттю студентом навчального процесу, позитивно впливатимуть на розвиток лідерських якостей молодшої людини.

Поширеним та дієвим є також впровадження у навчальний процес елементів проблемного навчання та сучасних інтегральних технологій. Виправдовує себе комплексне та грамотне використання методів інтерактивного навчання (тренінги з використанням інтерактивних технологій, «дискусійні столи», ділові, рольові та імітаційні ігри, майстер-класи тощо). Важливим у формуванні лідерських якостей є також створення умов та заохочення до колективної діяльності у групах щодо розв'язання різних варіантів професійних та соціальних проблем, розробки студентами власних навчальних і соціально-орієнтованих проектів та проектних пропозицій. Основою використання технології щодо формування лідерських якостей є те, що вона здатна здійснити послідовне та осмислене включення молодих людей у предметний зміст соціально-значущої діяльності, посилити практичну спрямованість підготовки лідера. Це сприяє формуванню так званого «поля лідерства» і максимальному прояву лідерського потенціалу, розвитку у студентів готовності до розв'язання соціально-важливих задач у процесів взаємодії з

науково-педагогічним працівником та членами групи.

У діяльності сучасного закладу щодо всебічного особистісного і професійного розвитку студентів, формування їх лідерських якостей важливе місце посідає організація відповідної науково-дослідницької діяльності. У ЗВО традиційно існує два основних види цієї важливої діяльності. Перший – це науково-дослідницька діяльність студентів під час навчального процесу у межах діючих навчальних планів та програм. У цьому аспекті виконання рефератів, курсових, дипломних та магістерських робіт передбачає проведення простих досліджень та за правильною організацією та корекційній допомозі з боку науково-педагогічного працівника закладає фундамент майбутньої самостійної творчості молодого людини, що полягає у надбанні певних навичок у критичному відборі та аналізі необхідної інформації, системності, послідовності, розвитку певних дослідницьких якостей тощо. Інший – більш глибокий вид науково-дослідницької діяльності студента визначається діяльністю поза рамками державних вимог до навчально-виховного процесу.

Важливою та одночасно складною задачею педагогічного колективу у такій діяльності є заохочення та мотивування студентів до занять наукою і дослідженнями у вільний час. Ефективність розвитку студента у науково-дослідницькому плані буде залежати від організації дієвої психолого-педагогічної підтримки з боку науково-педагогічних працівників. При грамотному і послідовному підході до цього процесу у молодого людини буде поступово формуватися прагнення до нових знань більш високого рівня, творче мислення, відповідальність за реалізацію власних ідей і планів, вміння відстоювати власну точку зору, бажання досягнути необхідних результатів а також, що важливо – інтерес до продовження наукової діяльності після закінчення ЗВО.

Практика свідчить, що науково-дослідницька діяльність студентів

може організовуватися у різних формах, до яких необхідно віднести студентські об'єднання, предметні та проблемні гуртки, наукові конференції, участь у виконанні бюджетних та договірних тематиках кафедр, проблемні студентські лабораторії, участь у конкурсах високого рівня (регіональні, республіканські, міжнародні) тощо. Головне, щоб при цьому форми були доступними, цікавими та працювали у рамках єдиної системи підготовки конкурентоспроможного фахівця, молодого вченого, духовно розвиненої особистості з лідерськими якостями, здатної до самовдосконалення.

Наступна, визначена нами умова пов'язана з розвитком реального студентського самоврядування у вищому навчальному закладі. Необхідно зазначити, що проблемі студентського самоврядування у ЗВО останнім часом приділяється значна увага дослідників та практичних працівників. У педагогічному середовищі більш коректним сьогодні є термін «самоврядування»,

що передбачає спільну діяльність студентської молоді, науково-педагогічних працівників та керівництва закладу. Доцільним вбачається нам розуміння реального студентського самоуправління у вищому навчальному закладі як суспільного об'єднання студентів, що приймає організовані рішення, спрямовані на системну організацію студентського життя та розвитку ЗВО при конструктивній взаємодії з адміністрацією на всіх рівнях управління.

Аналіз процесів самоорганізації студентів на сучасному етапі дозволяє виокремити певні тенденції у розвитку студентського самоврядування, що мають бути враховані при організації відповідної діяльності закладу, а саме: зростання ініціативи, бажання більш активної участі студентів у житті колективу, формуванні стратегії та тактики розвитку навчального закладу; створення за рахунок розширення представництва студентської молоді в управлінні ЗВО

додаткових реальних можливостей свободи власного вибору, можливості самостійного визначення вектору спрямованості та практичного використання власного потенціалу; прагнення до створення соціальних партнерських відносин з керівництвом навчального закладу; зростання підтримки органів самоврядування у студентському середовищі; прагнення молодих людей набувати відповідний соціальний досвід, розвивати та реалізовувати у практичній діяльності органів самоврядування навички суспільної діяльності, особистісні лідерські якості тощо.

За організації відповідної діяльності щодо розвитку самоуправління у навчальному закладі, як демократичній формі сучасного управління, учасникам навчально-виховного процесу необхідно обов'язково враховувати, що поєднання адміністративного управління навчальним закладом із впровадженням механізмів соуправління студентів має бути збалансованим і системним, з чітким визначенням ролей кожної зі сторін в ефективній взаємодії. При цьому традиційна модель взаємин «адміністрація – студентське середовище» має трансформуватися у нову гнучку та демократичну форму, де керівництво закладу бере на себе роль «партнера/тренера» з наданням студентському колективу, в особі студентської організації, необхідних матеріальних, організаційних, інформаційних та інших ресурсів для ефективності її функціонування.

З метою дієвості реалізації такої діяльності необхідно, на нашу думку, формувати не групи окремих ентузіастів, а студентські об'єднання, які повинні мати чітке розуміння цільових задач, організовану оптимальну структуру, вміння та навички корпоративної культури.

Студентське самоврядування є також універсальний виховний механізм, що базується не на примусі, а на вільному волевиявленні та

розумінні студентами необхідності надбання ними соціального досвіду та постійного самовдосконалення. Завдяки діяльності в організованому колективі молода людина розвиває власну самостійність, лідерські якості, здатність приймати відповідальні рішення, отримувати навички взаємин з членами групи і керівництвом. Створення системи залучення та активної участі студентської молоді в управлінні ЗВО, на нашу думку, суттєво розширює сферу використання здібностей студентів, надає додаткові можливості щодо розвитку їх талантів, розуміння людських цінностей і духовного зростання. Цей практичний досвід створює сприятливі передумови для гармонійного включен-

ня майбутнього фахівця в систему подальших соціальних відносин, надає більші можливості прояву лідерських якостей у будь-яких сферах подальшої діяльності. На наш погляд, студентське самоврядування створює середовище для повної реалізації лідерського потенціалу особистості та розвитку соціально-значущих якостей студента, необхідних для його становлення як активного громадянина та успішного конкурентоспроможного фахівця.

Таким чином, у сучасному інформаційному високотехнологічному суспільстві XXI століття існує реальний попит на високопрофесійних, комунікабельних фахівців, які мають високий лідерський потенціал, тому задача підготовки майбутніх фахівців відповідного рівня у системі вищої освіти є актуальною.

Формування лідерських якостей студентів у ЗВО буде більш ефективним при створенні необхідних соціально-виховних умов, що передбачають, зокрема, створення у навчальному закладі відповідного розвивального середовища, позитивного мікроклімату на курсах, факультетах, групах; удосконалення інфраструктури ЗВО; упровадження нових, гнучких форм організації навчальної діяльності, системне використання у навчально-виховному процесі сучасних інноваційних

методів та технологій навчання, що сприяють ефективному та всебічному розвитку особистості, її лідерських якостей; організацію дієвої системи залучення студентів до різних форм науково-дослідницької діяльності; всебічне сприяння розвитку студентського самоврядування, як основи набуття майбутніми фахівцями соціального досвіду, зростання лідерського потенціалу та готовності до соціально значущих ініціатив.

Необхідно відмітити при цьому особливу роль наявності належного рівня фаховості науково-педагогічних працівників та високий ступінь управлінської культури керівництва навчального закладу. Проблема формування лідерських якостей майбутніх фахівців у ЗВО є соціально важливою та потребує подальшого вивчення на теоретичному та практичному рівнях.

ВИСНОВКИ

У дослідженні на основі теоретичного аналізу проблеми дослідження обґрунтовано соціально-психологічні особливості формування лідерських якостей студентської молоді засобами волонтерської діяльності. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених задач і стали підставою для таких висновків:

1. Проаналізовано стан дослідженості наукової проблеми. З'ясовано, що однією з найактуальніших проблем багатьох людинознавчих наук є проблема лідерства як у філософському аспекті, так і у практичному плані. Проблема лідерства, що має міждисциплінарний характер, була і є предметом уваги багатьох іноземних та вітчизняних дослідників у сфері історії, філософії, психології, соціології та педагогіки. Вітчизняні та зарубіжні вчені присвятили свої наукові розвідки створенню цілісної теорії лідерства і зокрема визначенню основних людських якостей, що в своїй сукупності та інтеграції дозволяють людині претендувати на роль лідера в різних групах і колективах.

2. Визначено сутність і структуру лідерських якостей студентів закладів вищої освіти.

У широкому сенсі лідерство часто трактується дослідниками як процес спрямування поведінки інших людей з метою досягнення спільних цілей, а у працях окремих учених-педагогів розглядається як вид обдарованості, обумовлений підвищеною здатністю орієнтуватися, розуміти та приймати інших людей. При цьому лідерська обдарованість розуміється як володіння будь-якою цінністю, важливою для суспільства та, як виключна здібність встановлювати конструктивні взаємини з іншими. Однак, дискусії вчених навколо цієї проблематики продовжуються довгі часи, що пов'язано з багатозначністю, поліфонічністю цього явища та різними підходами до його природи.

На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної, соціологічної

літератури, відповідних наукових теорій, концепцій та підходів з'ясовано, що лідерство – це стан особистості, якому притаманна постійна самоорганізація за рахунок реалізації наявного внутрішнього потенціалу; здатність до оптимальної організації діяльності групи за певних умов; ефективності у досягненні спільної мети, прояву себе у власних послідовниках.

Лідерські якості студентів – це певний рівень динамічного розвитку особистості молоді людини у навчально-виховному та соціальному середовищі ЗВО, що передбачає активну громадянську позицію, готовність до плідної соціально-орієнтовної діяльності, спрямованість на саморозвиток та вдосконалення, позитивне перетворення оточуючої дійсності, вміння приймати відповідальні рішення, визначати цілі та оптимальні шляхи їх досягнення, організовувати та залучати інших студентів до творчої спільної навчальної, наукової та громадської діяльності.

3. Охарактеризувати зарубіжний досвід формування лідерських якостей студентської молоді.

З'ясовано, що до ключових лідерських компетентностей у країнах Європи (Німеччині, Норвегії, Англії) відносять: добротність, інноваційність, орієнтацію на результат, відкритість до нових ідей, розвиток навичок ведення переговорів, соціальні навички, організаційні навички та комунікаційні навички, а також володіння знаннями.

У більшості європейських країн студенти беруть активну участь у студентському самоврядуванні, вони досить потужно представлені в університетських комісіях і радах, що є дуже ефективним у процесі формування у них лідерських якостей та компетентностей. Також студенти у Європі активно долучаються до різноманітної позанавчальної роботи, вони беруть участь у науковій, творчій, волонтерській та інших видах активної позанавчальної діяльності.

Формування лідерських компетентностей та якостей у європейських студентів відбувається перш за все у процесі активної соціальної діяльності,

а це надзвичайно позитивно впливає на їх емоційний та загальний пізнавальний розвиток, самовиховання та формування лідерської позиції.

4. Розкрити роль волонтерської діяльності як ефективного засобу формування лідерських якостей студентської молоді.

Волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Її ознаками є добровільність, неприбутковість, соціально спрямований характер, користь для окремих осіб та суспільства загалом. На сьогодні існують різноманітні види волонтерської діяльності, які можна згрупувати за такими класифікаційними ознаками: залежно від організатора діяльності; залежно від правового статусу; за провідним напрямом діяльності; залежно від мотивації до волонтерства.

Функції волонтерства спрямовані й на людей, які потребують допомоги, і на самого волонтера. До їх переліку ми відносимо такі функції: соціалізації; самопізнання; формування соціального капіталу; пізнавальну та професіоналізацію. Завдяки волонтерству збагачується професійний досвід, набуваються навички, розширюється діапазон знань, розвивається креативно-творча діяльність. Тому це важливий засіб виховання та соціалізації особистості, соціальної взаємодії, саморозвитку, самовдосконалення й самореалізації.

Аналіз результатів зарубіжних і вітчизняних досліджень волонтерського руху та процесів самореалізації й самовизначення дозволяють побачити потенційні можливості волонтерської діяльності для активної реалізації, соціальної активності молодих людей та їхнього визначення в житті. Виявлено, що активна волонтерська діяльність молодих людей є ефективним засобом для розвитку їхніх особистісних рис, набуття ними знань, навичок, компетенцій, необхідних для успішної самореалізації та самовизначення.

5. Обґрунтувати соціально-психологічні особливості формування лідерських якостей студентської молоді засобами волонтерської діяльності.

З'ясовано, що участь у волонтерській діяльності сприяє розвитку лідерських якостей, творчого потенціалу, критичного мислення майбутніх педагогів та мотивації до самореалізації в особистісному та соціальному планах, а також вироблення активної громадянської позиції, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її соціальною відповідальністю.

Волонтерська діяльність є невичерпним додатковим позанавчальним ресурсом, який сприяє вирішенню таких завдань: розвиток професіоналізму особистості студентів, поглиблення інтересу до обраної професії, формування почуття професійної відповідальності, набуття практичного досвіду співпереживання та його рефлексія, становлення досвіду формування цінностей, свідоме якісне визначення своєї майбутньої сфери професійної діяльності, спираючись на свою індивідуальність; розвиток комунікативних здібностей, формування вміння вести конструктивний діалог з різними за віком та соціальним статусом людьми; усвідомлення соціальної значущості професії, потреби підвищувати персональну пізнавальну активність, прагнення формувати якості, практичний досвід, необхідні для подальшої роботи; формування психологічної готовності до самостійної практичної роботи після закінчення закладу вищої освіти.

Проаналізувавши вітчизняний та європейський досвід у формуванні лідерських якостей та компетентностей у студентів, вважаємо доцільним підкреслити, що Україні необхідно брати до уваги досвід країн Європи у цій сфері та впроваджувати у діяльність навчальних закладів передвищої та вищої освіти нові методи та види діяльності для того, щоб мати змогу сформуванню у студентів належні лідерські вміння.

Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення інноваційних форм волонтерської діяльності, спрямованих на формування та розвиток особистості у сучасних соціокультурних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т., Данілова А., Конончук А., Куниця Т. Добродійна діяльність школярів: Методичні рекомендації. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. 2015. 104 с.
2. Алфімов Д. В. Зміст феномену «лідерські якості особистості» / Д. В. Алфімов // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т ; [голова ред. ради: А. О. Монаєнко; редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2010. – Вип. 11 (64). – С. 44–51.
3. Басіна А. В. Характеристика основних стилів керівництва. Освітній менеджмент: навч. по-сіб. За ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки / А. В. Басіна. К.: Шкільний світ, 2007. 214 с.
4. Безпалько О. В. Підготовка волонтерів до проведення організаційних форм соціально-педагогічної діяльності / Волонтерство: порадник для організатора волонтерського руху в Україні / Уклад.: Т. Л. Лях; авт. кол.: О. В. Безпалько, Н. В. Заверико, І. Д. Зверєва. К. : ВГЦ «Волонтер», 2001. С. 128-137
5. Бобрицька В. І. Формування здорового способу життя у майбутніх учителів : монографія. Полтава : Скайтек, 2006. 432 с.
6. Бондаренко З. П., Журавель Т. В., Лях Т. Л. та ін. Менеджмент волонтерських груп від А до Я / За ред. Т.Л. Лях. К. : Версо-04, 2012. С. 7–21.
7. Бондарєв Л. Я. Формування особистості вихователя в умовах університетської освіти : монографія. Донецьк : Донбас, 1996. 264 с.
8. Бутенко В. Г. Підготовка майбутніх вихователів до формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників засобами ігрової діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук; спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Суми, 2018. 23 с.

9. Буяк В. С. Молодь як особлива соціально-демографічна група в умовах становлення соціальної правової держави та громадянського суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2007. Вип. 36. С. 198–209.

10. Вайпола Р. Х. Волонтерський рух в Україні: Тенденції розвитку. (Текст). Вайпола Р. Х., Капська А. Й., Комарова Н. М. та ін. К. : Академпрес, 1999. 112 с.

11. Валеологія. Теоретичні основи валеології : навч. посібник / Е.Г. Булич, І.В. Мурахов. К. : ІЗМН, 1997. 224 с.

12. Вашкович В.В. Генеза волонтерства як суспільного явища та його правове відмежування від суміжних категорій. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 39–44.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

14. Волонтери в соціальній роботі / Упоряд.: О. Главник, Н. Романова, Т. Дружченко. К. : Плавник, 2006. 128 с.

15. Волонтерство : poradnik dla organizatora wolonterskiego ruchu / О. В. Безпалько, Н. В. Заверико, І. Д. Зверева [та ін.] ; уклад. Т. Л. Лях. К. : ВГЦ «Волонтер», 2001. 176 с.

16. Волонтерство в Україні. URL: https://www.facebook.com/groups/volunteercountry/?locale=ru_RU (дата запиту: 27.08. 2023).

17. Волонтерство в Україні. *Благодійний фонд UWCF Олени Уманської*. URL: <https://uwcfoundation.com/ua/blagotvoritelnost-v-ukraine/volonterstvo-v-ukraini> (дата запиту: 01.05. 2023).

18. Волонтерство в Україні. Як допомогти тим, хто допомагає? URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/26725753.html> (дата запиту: 02.08.2021)

19. Волонтерство під час війни (Українська Волонтерська Служба). Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/course/course->

v1:Prometheus+VW101+2022_T3 (дата запиту: 12.08.2022).

20. Волонтерство під час війни. Українська волонтерська служба. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+VW101+2022_T3 (дата запиту: 11.04.2023).

21. Волонтерство під час карантину. UReport : вебсайт. URL: <https://ukraine.ureport.in/opinion/4513/> (дата запиту: 10.02.2021).

22. Волонтерство. Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/volonterstvo> (дата запиту: 27.08.2023).

23. Волонтерство. Режим доступу: https://proactive.in.ua/proekt-volonterstvo?gclid=CjwKCAiA4rGCBhAQEiwAeIVti9SZSeZ-1DpeavFPhtVXvyC3MbZy0SxBR-S3Ay89EhfYo9KH4z82qRoCCb0QAvD_BwE (дата запиту: 02.08.2021)

24. Волонтерська організація «РАЗОМ» (м. Умань). URL: <https://www.facebook.com/groups/1413678352295572/> (дата запиту: 02.07.2022)

25. Волонтерська платформа. Українська волонтерська служба. URL: <https://platforma.volunteer.country/> (дата запиту: 12.04.2023).

26. Волонтерська та благодійна діяльність. Київський університет імені Бориса Грінченка. URL: <https://kubg.edu.ua/struktura/pidrozdili/2012-11-23-07-23-58/2011-07-12-12-57-40/volonterska-ta-blahodiina-diiialnist.html> (дата запиту: 20.03.2021).

27. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Вайнола Р. Х., Капська А. Й., Комарова Н. М. та ін. К.: Академпрес, 1999. 112 с.

28. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер». URL: <https://volunteer.kiev.ua/> (дата запиту: 10.02.2021).

29. Говоруха Н. О. Соціально-педагогічні умови розвитку волонтерського руху в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*: Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2019. Вип. 70. С. 60–64.

30. Голіков О. Б. Підготовка майбутніх учителів до організації позакласної дозвілєвої діяльності страшокласників : дис... на здобуття наук.

ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / Голіков Олександр Борисович. Бердянськ, 2007. 207 с.

31. Головчук С.Ю. Виховання акме-лідера у вищому навчальному закладі: Європейський досвід. Проблеми освіти. 2015. № 84. С. 105-107.

32. Гринькова Н., Стельмащук Ж., Ваколюк А. Роль волонтерської діяльності у формуванні особистості майбутнього вчителя початкової школи. Інноватика у вихованні. 2020. Вип. 11. Т. 2. С. 93–101.

33. Гринькова, Н. (2016). Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності педагогів з питань морального виховання молодших школярів в умовах позашкільного навчального закладу. *Інноватика у вихованні*. 6, с. 84–91.

34. Дайл Д, Канджемі Дж., Ковальські К. Лідерство. Психологія. Вид. Вища Школа Економіки, 2004. № 1. С. 54–69.

35. Дейчаківський М. Роль громадських організацій в Україні. *Громада*. 1995. № 3. С. 10–15.

36. Демида С. М., Носок М. С. Мотивація студентів до волонтерської діяльності. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2016. № 13. С. 168–174.

37. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2021-%D0%BF#Text> (дата запити: 20.02.202).

38. Децюк Т. М. Формування лідерських якостей у студентів у позааудиторній роботі в умовах вищого навчального закладу. *Молодий вчений*. 2018.

39. Доманчук С. Роль волонтерства у процесі соціалізації студентської молоді. *Молодий вчений*. № 2 (42). 2017. С. 491–495.

40. Дослідження якості роботи з волонтерами. Українська волонтерська служба. URL: <https://volunteer.country/ngovm> (дата запити: 11.08.2023).

41. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / ред. І. Д. Зверева. 2-ге вид. Київ–Сімферополь : Універсам, 2013. 536 с.

42. Енциклопедія освіти / [голов. ред. В. Г. Кремін]. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

43. Європейська хартія прав та обов'язків волонтерів. URL: http://ec.europa.eu/citizenship/pdf/volunteering_charter_en.pdf (дата запиту: 20.03.2020).

44. Жукова А. Р. Формування у студентів лідерських якостей та компетентностей: досвід Європи. Тези доповідей II міжнародної наукової конференції “Теоретичні та практичні аспекти формування освітнього простору: світовий і вітчизняний вимір”. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. С. 175–185.

45. Загальна декларація волонтерів. Париж, 14 вересня 1990. URL: http://www.volunteer.ru/5/1/5_1_dekl2.htm (дата запиту: 19.02.2019).

46. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата запиту: 20.02.2019).

47. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо волонтерської діяльності)» URL: https://www.irf.ua/zakon_pro_volonterstvo_dobrochinnist_poevropeyski/ (дата запиту: 20.03.2019).

48. Закон України «Про основні засади молодіжної політики» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2021, № 28, ст.233). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (дата запиту: 20.05.2022).

49. Закон України «Про соціальні послуги». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата запиту: 20.02.2022).

50. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001, зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата запиту: 18.02.2019).

51. Закон України Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квіт. 2011 р., № 3236 VI, зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата запиту: 27.04.2023).

52. Зверева І. Д., Лактіонова Г. М. Розвиток соціальної роботи та соціальної педагогіки в Україні: (підсумки 2-річної реалізації проекту «Соціальна освіта в Україні»). *Практична психологія та соціальна робота*. 2001. № 4. С. 2–6.

53. Звіт про виховну роботу факультету фізичного виховання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за 2021 н.р.–2022 н.р. <https://ffv.udpu.edu.ua/> (дата запити: 01.10.2022)

54. Здобувачка ФСПО волонтерить у Туреччині. URL: <https://fspou.edu.ua/%d0%b7%d0%b4%d0%be%d0%b1%d1%83%d0%b2%d0%b0%d1%87%d0%ba%d0%b0-%d1%84%d1%81%d0%bf%d0%be-%d0%b2%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%bd%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%b8%d1%82%d1%8c-%d1%83-%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b5%d1%87/> (дата запити: 02.06.2023)

55. Здоровий спосіб життя дітей шкільного віку. Веб-сайт ВООЗ, ЮНІСЕФ. URL: http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/Analitical_report_HBSC_2015_fin-UA.pdf (дата запити: 16.02.2019).

56. Зеленов Є. А. Формування лідерських якостей як завдання планетарного виховання студентської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Вип. 5. С. 70–78.

57. Інноваційні педагогічні технології у вищій школі: зб. наук.-метод. праць [Текст] / за ред. О. Г. Романовського, Ю. І. Панфілова. Харків: НТУ «ХП», 2010.

58. Інститут проблем виховання, Інститут модернізації змісту освіти (2018). *Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей*. Київ. 40 с.

59. Калениченко Р. А. Волонтерство в соціальній роботі: навч. посіб. К. : КиМУ, 2008. 86 с.

60. Карпич І. Законодавче забезпечення державної політики щодо формування здорового способу життя серед молоді. *Věda a perspektivy*. No 5(12) 2022. С. 97–105.

61. Кафедра медико-біологічних основ фізичної культури УДПУ імені Павла Тичини. URL: https://ffv.udpu.edu.ua/?page_id=6526 (дата запити: 18.05.2023).

62. Кацпрівіч М., Боровецька Б. Довідник з Е-волонтерства : практ. посібник для осіб, установ та організацій, які хочуть використовувати нові технології та долучитися до віртуальної спільноти, щоб зробити свій внесок. URL: <https://www.sii.org.ua/wp-content/uploads/2016/07/dowidnik-z-ewolontierstwa.pdf> (дата запити: 15.03.2022).

63. Козубовська І.В., Козубовський Р.В., Милян Ж.І. Залучення майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери до волонтерської діяльності: методичні рекомендації. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2022. 34 с.

64. Козубовський Р. В. Студентська молодь як важливий ресурс волонтерства. *Науковий вісник УНУ. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Вип. 28. С. 76–79.

65. Коляда Н. М., Левченко Н. В. Позитивний молодіжний розвиток як основний принцип соціальної роботи з молоддю. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери* : матеріали Всеукраїнських науково-методичних семінарів (Умань, 18 квітня 2018 р. та 26 квітня 2018 р.) / [ред. кол. : Коляда Н.М. та ін.]. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С. 79–83.

66. Коляда Н. М. Новітні підходи до молодіжної роботи як стратегічного напрямку соціальної політики в Україні. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Херсон, 2018. Вип. LXXIX. Т. 2. С. 210–214.

67. Коляда Н.М., Поліщук Н.М. Волонтерська здоров'язбережувальна діяльність як форма соціального становлення студентської молоді. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 1 (6). С. 184–191. Режим доступу: <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/234181>

68. Кравченко О. О. Інклюзивний туризм в умовах закладу освіти: принципи, функції, напрями та види. *Ввічливість*. 2022. № 1. С. 42–49.

69. Кравченко О. О., Кучер Г. М. Інклюзивний соціально-реабілітаційний туризм як складова соціальної роботи у громаді (на прикладі м. Умань). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2019. Вип. 2(45). С. 109–114.

70. Кравченко О.О. Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія» – інноваційна форма виховання в умовах закладу вищої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. Вип. 1. С. 140–151.

71. Кравченко О.О., Песоцька Ю.Ю. З досвіду впровадження інклюзивного туризму серед студентської молоді. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 2021. Вип. 2. С. 44–50.

72. Кравченко Оксана. Система соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного туризму. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Вип. 1(50). С. 138–144.

73. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. К.: Знання, 2006. 311 с.

74. Куриця А. І. Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських якостей студентів: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психо- логії. 2014. Випуск 26. С. 353-363.

75. Левченко Н. В. (2021). Молодіжний центр «START»: з досвіду Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. *Ввічливість. Humanitas* № 4. С. 22–30.

76. Левченко Н. Молодіжний центр у контексті розвитку молодіжної роботи. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. №1. С. 67–73. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/article/view/513>(дата запити: 15.03.2022).

77. Левченко Н. Підготовка майбутніх фахівців спеціальності «Соціальна робота» до молодіжної роботи. *Вісник Humanitas*. 2022. №2. С. 14–23. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/article/view/627> (дата запити: 16.03.2022).

78. Леонова В. (2019). *Волонтерський рух в Україні: Методичні рекомендації*. Одеса: видавець Букаєв В. 56 с.

79. Литвиненко, І. (2013). Роль волонтерства у професіоналізації особистості студентів-психологів в умовах ВНЗ. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*, 2 (10), с. 191–195.

80. Лісовець О. В. Дослідження громадської активності сучасної студентської молоді. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Сер.: Психолого-педагогічні науки. 2012. № 2. С. 18–22.

81. Лісовець О. В. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Лісовець Олег Васильович ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2008. 22 с.

82. Лозовицький О.С. Молодіжне лідерство і волонтерство в Україні http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=73474 (дата запити: 16.02.2020).

83. Лях Т. Л. Історичні засади соціально-педагогічної діяльності волонтерів за кордоном. URL: https://core.ac.uk/display/19667262?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1

84. Лях Т. Л. Проблеми нормативно-правового забезпечення волонтерської діяльності в соціальній сфері. Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (01-02 червня 2021 року, м. Суми). Суми : ФОП Цьома С.П., 2021. С. 69–72.

85. Лях Т. Л., Качуровська В. Ю. Організація дозвілля дітей студентами-волонтерами державних та неурядових організацій. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія «Соціальна робота». 2016. № 22. С. 77–82.

86. Лях Т. Л. Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2009. 20 с.

87. Маккарлі С. Управління діяльністю волонтерів. Як залучити громадськість до вирішення проблем суспільства / С. Маккарлі, Р. Лінч ; пер. з англ. О. Винничук. К. : Ресурсний центр розвитку громадських організацій «Гурт», 1998. 160 с.

88. Марчук А., Лобода В., Іваниса В. Волонтерська діяльність як засіб самовизначення й самореалізації молоді. Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві. 2023. Т. 2 (48). С. 104–116.

89. Менеджмент волонтерських програм: посібник для підготовки менеджерів волонтерських програм / За заг. ред. Т.І. Сила, Т.Л. Лях; авт. кол.: Т. Журавель, Т. Лях, К. Пуха та ін. К. : ФОП Буря О.Д., 2020. 174 с.

90. Методика організації волонтерського руху: навчальний посіб. /МОН України, Уманський ДПУ ім. Павла Тичини ; уклад. О. Д. Балдинюк. Умань : ПП Жовтий, 2009. 154 с.

91. Мій телефонний друг : Всеукр. проєкт дружньої підтримки людей, що опинилися на самоті. *Befriend.volunteer.country* : веб-сайт. URL: <https://befriend.volunteer.country/> (дата звернення: 27.01.2021).

92. Міністерство освіти і науки України (2017). *Закон України «Про освіту»* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [Дата звернення 02 травня 2020].

93. Міністерство освіти і науки України (2018). *Закон України «Про волонтерську діяльність»*/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> [Дата звернення 3 травня 2020].

94. Міністерство освіти і науки України (2018). *Типова освітня програма для підвищення кваліфікації педагогічних працівників*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-organizaciyi> [Дата звернення 29 квітня 2020].

95. Міністерство освіти і науки України (2020). *Закон України «Про вищу освіту»* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [Дата звернення 01 травня 2020].

96. Молодіжна робота у сфері дозвілля та волонтерства. Силабус навчальної дисципліни. УДПУ імені Павла Тичини. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/%d0%bd%d0%b0%d0%b2%d1%87%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b0-%d1%80%d0%be%d0%b1%d0%be%d1%82%d0%b0/%d1%81%d0%b8%d0%bb%d0%b0%d0%b1%d1%83%d1%81%d0%b8/> (дата запиту: 10.01.2021).

97. Молодіжний центр «START» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. URL: <https://cutt.ly/PLakgbL> (дата запиту: 10.09.2022).

98. Мороз В. П. Роль студентського самоврядування в процесі формування лідерських якостей студентів закладів вищої освіти. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Сер.: Педагогічні науки. 2018. № 6 (320). С. 190-201.

99. Мороз В.П. Теоретико-методологічні підходи до вивчення лідерських якостей: узагальнення зарубіжного та вітчизняного теоретичного досвіду. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер.: Педагогічні науки. 2015. №27. С. 120-125.

100. Національна молодіжна стратегія до 2030 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/942021-37337> (дата запиту: 10.08.2021).

101. Національна стратегія розвитку державної молодіжної політики до 2030 року (2020). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-nacionalnu-strategiyu-derzhavnoyi-molodizhnoyi-politiki-do-2030-roku> (дата запиту: 10.04.2023).

102. Національна стратегія формування здорового способу життя

дітей та молоді на період до 2025 року (2018-2019). ДУ Державний інститут сімейної та молодіжної політики. URL: <https://dismp.gov.ua/diyalnist/proektna-diyalnist/proiekt-natsionalnoi-stratehii-formuvannia-zdorovoho-sposobu-zhyttia-ditej-ta-molodi-na-period-do-2025-roku-2018-2019/> (дата запити: 10.01.2019).

103. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад.: І. І. Бабин, Я. Я. Болубаш, А. А. Гармаш й ін.; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 100 с.

104. Національно-патріотичний табір для студентської молоді «ДІЯ». Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. URL: <https://cutt.ly/nLakE2r> (дата запити: 09.01.2021).

105. Олексюк О.Є. Лідерські риси та якості як складові структури особистості лідера: зб. наук. пр. / за ред. проф. Тетяни Степанової. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. № 4 (59), грудень 2017. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. С. 372-380.

106. Олексюк О.Є. Методичні засади формування лідерських якостей у студентів університету: зб. наук. пр. № 2 (61), травень 2018. Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. С. 195-199.

107. Павлик, Н. П. (2005) *Волонтерська діяльність як засіб виховання студентської молоді*. Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість: Зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф.: У 6-ти т. / І.І. Тимошенко (відп. ред.) та ін., Т. 4. pp. 127-130.

108. Платформа дистанційного навчання Всеукраїнського громадського центру «Волонтер». URL: <https://elearning.volunteer.kiev.ua/login/index.php#section-2> (дата запити: 12.02.2023)

109. Повідайчик О., Козубовський Р. Соціальна робота: вступ до спеціальності: навчально-методичний посібник для студентів суміжних спеціальностей, які здобувають освітній ступінь магістра соціальної роботи. Ужгород: УжНУ, 2018. 72 с.

110. Подолянчук Д. С. Чинники формування ціннісних орієнтацій студентів, які беруть участь у волонтерському русі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1. С. 168–172.

111. Поліщук Н. Волонтерська діяльність студентів в освітньому середовищі університету. *Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín “Věda a perspektivy” je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142*. No 4(23)2023. str. 113-227.

112. Поліщук Н. М., Коляда Н. І. Волонтерська здоров'язбережувальна діяльність як соціально-педагогічний феномен. *Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю* [редкол.:

О. О. Кравченко, Н. М. Коляда, Т. В. Тарасова, А. І. Войтовська ; рец.: Т. Д. Кочубей, М. О. Кулик, А. В. Каркач]. Умань : ЦП «Компринт», 2023. С.170–173. ISBN 978-617-8269-56-2

113. Поліщук Н. М. Міжнародний волонтерський рух історія становлення і розвитку The 1st International scientific and practical conference “Modern research in world science” (April 17-19, 2022) SPC “Sci-conf.com.ua”, Lviv, Ukraine. 2022. 1380 p.

114. Поліщук Н.М. Волонтерство як соціально-педагогічний феномен: термінологічний аналіз. *Іноватика у вихованні*. Рівне: РДГУ, 2022. Вип. 15. С. 146–159. Режим доступу: <https://doi.org/10.35619/iu.v1i15.462>

115. Практикум з волонтерського менеджменту. Українська волонтерська служба. URL: https://volunteer.country/project/vm_2020 (дата запити: 11.07.2023).

116. Про затвердження Порядку надання волонтерської допомоги за окремими напрямками волонтерської діяльності. Постанова КМУ від 5 серпня 2015 р. № 556. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2015-%D0%BF#n9> (дата запити: 18.06.2020).

117. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України. 30.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата запиту: 11.05.2022).
118. Проєкт Закону України «Про молодь» (2015). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/II00396A.html.
119. Проценко О. О. Волонтерство в сучасній Україні: фактори актуалізації. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 2019. VII (32), Is.192, Feb. P. 89–94.
120. Пустовіт Г.П. Творче освітнє середовище закладу вищої освіти у формуванні здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії. *Нова педагогічна думка*. 2022. Т. 112. Вип. 4. С. 93–98.
121. Разом ми сильні: як волонтери допомагають Україні. URL: <https://mind.ua/openmind/20240862-razom-mi-silni-yak-volonter-i-dopomaga-yut-ukrayini> (дата запиту: 11.06.2021).
122. Роздимаха Є. А. Неформальні об'єднання молоді у процесі самореалізації творчого потенціалу особистості. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 4(88). С. 318–328.
123. Романкова Л. М. Виховання студентської молоді як соціальна проблема сучасності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 16. С. 113–118.
124. Романкова Лідія. Волонтерська діяльність як складова формування моральних цінностей студентської молоді. *Вища освіта України*. 2015. № 4. С. 54–60.
125. Романова Н. Ф. Формування здорового способу життя як сучасна стратегія протидії соціально небезпечним хворобам серед дітей та молоді : монографія. *Протидія соціально небезпечним хворобам : вивчення українського досвіду* / за ред. Т. В. Семигіної. К. : Пульсари, 2010. С. 39–48.
126. Савельєва О. О. Оцінка лідерського потенціалу студентів як майбутніх управлінців. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2010. № 4. Т. 4. С. 81-84.

127. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. К., 2000. 536 с.
128. Словник-довідник із соціальної роботи: навчальний посібник / Упор. М. М. Букач, Н. В. Клименюк, В. В. Горлачук за ред. М. М. Букача. Миколаїв : ФОП Швець В.Д., 2015. 384 с.
129. Слуцький Я. Соціалізація студентів коледжу за допомогою участі у волонтерській діяльності. *Молодь і ринок*. № 4 (159). 2018. С. 41–44.
130. Соціальна політика: навчальний посібник / Уклад. І. О. Карпич, Н. М. Коляда. Умань : ПП Жовтий, 2021. 156 с.
131. Соціальна робота в Україні: навч. посібник / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. К. : Науковий світ, 2003. 233 с.
132. Соціальна робота у сфері дозвілля: навчальний посібник / Уклад. О. Д. Балдинюк. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. 142 с.
133. Соціальний проєкт «Із Києвом і для Києва». URL: <https://kubg.edu.ua/struktura/pidrozdili/2012-11-23-07-23-58/2011-07-12-12-57-40/volonterska-ta-blahodiina-diiialnist/2057-sotsialnyi-proekt-z-kyievom-i-dlia-kyieva-rozshyriiue-obrii.html> (дата запиту: 11.06.2019).
134. Стельмашук, Ж. (2018). *Положення про волонтерський Центр «Від серця до серця»*. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет. 17 с.
135. Сучасна мультимовна універсальна інтернет-енциклопедія (2017). *Волонтерство*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> [Дата звернення 20 квітня 2020].
136. Татенко В. Типологія лідерства. *Психолог*. 2006. № 34. С.12–14.
137. Тесленко В. Формування лідерських якостей у студентів вищого навчального закладу. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2015. Вип. 1. С. 42–51.
138. Тихомирова О. Виховання лідера / О. Тихомирова // Шкільний світ. – 2009. – № 8. – С. 19–23.

139. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.
140. Товариство Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua/> (дата запити: 19.07.2020).
141. Україна до та після війни. Волосевич. 2016 рік. URL: https://voxukraine.org/2016/08/31/pre-and-post-war-ukraine-en/#_ftn12 (дата запити: 11.09.2019).
142. Українська волонтерська служба. URL: <https://volunteer.country/> (дата запити: 11.04.2022).
143. Факультет соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/> (дата запити: 02.02.2022)
144. Шляхи підвищення ролі кафедри у вихованні студентів, залученні їх до наукової творчості у контексті Болонського процесу: Тези доповідей і повідомлень на міжвуз. наук.- практик. конф. 20-21 травня 2005 р. [Текст] / Ред. В. І. Большаков; ПДАБА. Д., 2005.
145. Best of Virtual Volunteering. *Forgood* : website. URL: <https://www.forgood.co.za/campaigns/best-of-virtual-volunteering> (access date: 17.02.2022).
146. Levchenko N., Klymenko Y., Baldyniuk O., Roienko S., Koliada N. Innovative Forms of Social Non-formal Youth Education *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2021, V. 269, pp. 379–386. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-80000-0_45 (access date: 11.09.2022).
147. The Last Virtual Volunteering Guidebook: Fully Integrating Online Service Into Volunteer Involvement. *Coyotebroad.com* : website. URL: http://www.coyotecommunications.com/vvbook_contents.shtml (access date: 10.03.2022).